

Univerzita Palackého v Olomouci

Přírodovědecká fakulta

Katedra rozvojových studií

Vít NOVÁK

Ekoturismus v Bosně a Hercegovině

Bakalářská práce

Vedoucí práce: RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

Olomouc 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem zadanou bakalářskou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl veškerou použitou literaturu.

V Praze dne 12. května 2009

.....

podpis

Poděkování

Rád bych poděkoval především vedoucímu své bakalářské práce RNDr. Miloši Fňukalovi, Ph.D. za projevenou trpělivost, nemilosrdnou kritiku a cenné připomínky. Dále bych chtěl vyjádřit díky PhDr.Luboru Kysučanovi, Ph.D. za jeho nesmírnou ochotu a pohled na problematiku z jiného úhlu.

Obsah

1	Úvod	7
2	Cíl práce.....	8
3	Metodologie	8
4	Ekoturismus.....	9
4.1	Historie turismu a zrození alternativy.....	9
4.2	Ekoturismus a jeho vývoj	11
4.3	Definice ekoturismu	15
4.4	Principy ekoturismu.....	19
4.5	Hodnocení ekoturismu	20
4.6	Ekolodž	24
4.7	Profil ekoturisty	28
5	Problémy ekoturismu.....	29
1.1	Legitimita ekoturismu.....	29
5.1	Greenwashing.....	29
5.2	Ekoturismus lite.....	32
6	Dopady ekoturismu.....	33
6.1	Environmentální	33
6.2	Sociální	36
6.3	Ekonomické	38
6.4	Zhodnocení dopadů ekoturismu.....	40
7	Případová studie Bosna a Hercegovina.....	41
7.1	Úvod.....	41
7.2	Fyzickogeografická charakteristika.....	41
7.3	Socioekonomická charakteristika	44
7.4	Turismus	46
7.5	Ekoturismus v Bosně a Hercegovině	50
7.6	Minové nebezpečí.....	55
7.7	Zhodnocení.....	56
8	Perspektivy dalšího vývoje.....	57
9	Závěr	57
10	Shrnutí	58
11	Summary	59
12	Použitá literatura	61

Seznam zkratek:

BiH	<i>Bosna i Hercegovina</i> Bosna a Hercegovina
HDP	Hrubý domácí produkt
CAMPFIRE	<i>Communal Area Management Programme for Indigenous Resources</i> Program komunitního řízení domorodých zdrojů
CREST	<i>Center for Responsible Travel</i> Centrum pro zodpovědné cestování
EMS	<i>Environmental Management System</i> Systém řízení přírodních zdrojů
FIPA	<i>Foreign Investment Promotion Agency</i> Agentura pro podporu zahraničních investic
IFC	<i>International Finance Corporation</i> Mezinárodní Finanční korporace
IMF	<i>International Monetary Fund</i> Mezinárodní měnový fond
IOS	<i>International Organization for Standardization</i> Mezinárodní organizace pro normalizaci
IUCN	<i>International Union for Conservation of Nature</i> Mezinárodní unie ochrany přírody
JICA	<i>Japan International Cooperation Agency</i> Japonská agentura pro mezinárodní spolupráci
KM	<i>Konvertibilna Marka (BAM)</i> Konvertibilní marka
MIGA	<i>Multilateral Investment Guarantee Agency</i> Multilaterální agentura pro garanci investic
NEAP	<i>Nature and Ecotourism Accreditation Program</i> Akreditační program pro přírodní turismus a ekoturismus
NP	<i>National park</i> Národní park

PR	<i>Public Relations</i> Vztahy s veřejností
PRSP	<i>Poverty Reduction Strategy Papers</i> Dokumenty strategie boje proti chudobě
TIES	<i>The International Ecotourism Society</i> Mezinárodní ekoturistická společnost
UN/OSN	<i>United Nations</i> Organizace spojených národů
UNDP	<i>United Nations Development Programme</i> Rozvojový program OSN
UNEP	<i>United Nations Environment Programme</i> Program OSN pro životní prostředí
UNWTO	<i>United Nations World Tourism Organization</i> Světová turistická organizace OSN
UR	<i>Udržitelný rozvoj</i>
USD	<i>United States Dollar</i> americký dolar
USGS	<i>United States Geological Survey</i> Geologická služba Spojených států
UXO	<i>Unexploded ordnance</i> nevybuchlá munice
WB	<i>World Bank</i> Světová banka
WCED	<i>World Commission on Environment and Development</i> Světová komise pro životní prostředí a rozvoj
WTTC	<i>World Travel and Tourism Council</i> Světová rada pro turismus a cestování
WWF	<i>World Wildlife Fund</i> Světový fond pro volnou přírodu

1 Úvod

Cestování do přírodních oblastí za účelem poznání a vnitřního obohacení, tak jak ho známe dnes, je staré přinejmenším sto let, ale teprve environmentální hnutí na konci 70. let minulého století se pokusilo promítnout do něj i sociální a environmentální rozměr. Tak vznikl koncept ekoturismu, který má za cíl uplatnit tři pilíře udržitelného rozvoje (ekonomický, sociální a environmentální) při cestování do citlivých přírodních oblastí. Turisté získají vyjímečný zážitek, nesrovnatelný s dovolenou na pláži a součástí je i vzdělávací funkce s důrazem na zodpovědné chování vůči přírodě a místním kulturám. Podnikatelé v turistickém ruchu budou u zdroje přírodního bohatství, které pokud bude zodpovědně využíváno, tak je v podstatě nevyčerpatelné. Sociální pilíř představuje požadavek účasti místního obyvatelstva na chodu ekoturistického zařízení. A to nejen na úrovni běžných zaměstnanců ale i jakou součástí managementu. Přímo nebo nepřímo musí profitovat celá komunita, jinak je ekoturismus v odlehlých oblastech trvale neudržitelný. Environmentální pilíř je postaven na myšlence, že lidé budou chránit přírodu, která je zdrojem jejich živobytí. Ideálem je tedy ekoturistická společnost postavená na tržních principech ale respektující životní prostředí a sociální spravedlivost. O tom, že se nejedná jen o teoretický koncept, hovoří fakt, že ekoturismus je nejrychleji rostoucí segment turistického průmyslu. Jedná se však stále ještě o pravý ekoturismus dodržující své principy, nebo byl vytvořen marketingovými agenturami s cílem svézt se na módní vlně? Je určen jen do rozvojových zemí s korálovými útesy, africkou savanou a divokou džunglí, nebo má co nabídnout i těžko přístupným horským oblastem Bosny a Hercegoviny? Právě těmito otázkami se bude zabývat tato bakalářská práce.

2 Cíl práce

Práce bude rozdělena na dvě hlavní části. První z nich se bude zabývat fenoménem ekoturismu z globálního hlediska. Jejím cíle bude přinést nezkreslený a pokud možno objektivní popis současného ekoturismu ve světě s jeho pozitivními i negativními dopady na sociální, environmentální a ekonomickou sféru života. Na úvod této části bude stručně probrána historie konvenčního turismu a vznik alternativy – udržitelného turismu. Na tuto podkapitolu naváže historie přírodního turismu a ekoturismu. Velká pozornost je věnována problematice definice a certifikace ekoturismu. Dále bude představeno turistické ubytování fungující v souladu s ekoturistickými principy – tzv. ekolodž. Na závěr celé kapitoly budou probírány známé dopady ekoturismu.

Druhá část práce bude případová studie zaměřená na ekoturistický potenciál Bosny a Hercegoviny. Jejím cílem bude zhodnocení fyzickogeografické a socioekonomické charakteristiky této země z pohledu rozvoje ekoturismu a krátký popis již realizovaných, nebo probíhajících projektů.

Na závěr bakalářské práce bude nastíněn možný vývoj do budoucna na poli ekoturismu a shrnutí zjištěných faktů z celého textu.

3 Metodologie

Při psaní bakalářské práce byla použita rešeršně-kompilační metoda s těmito prvky v chronologickém pořadí: sběr vhodných dat, analýza těchto dat a následná kompilace získaných informací. Z větší části byly v práci použity internetové zdroje, a to především z důvodu větší aktuálnosti v rychle se inovující tematice ekoturismu a nedostatku tištěné literatury v českém prostředí. Ze stejného důvodu pochází i většina zdrojů ze zahraničí. V obecné části o ekoturismu to jsou především texty z anglosaských zemí – tedy místa původu ekoturistického konceptu. Případová studie o Bosně a Hercegovině pak vychází z místních otevřených zdrojů. Důraz byl kladen na relevanci zdrojů k danému tématu a jejich kritické zhodnocení.

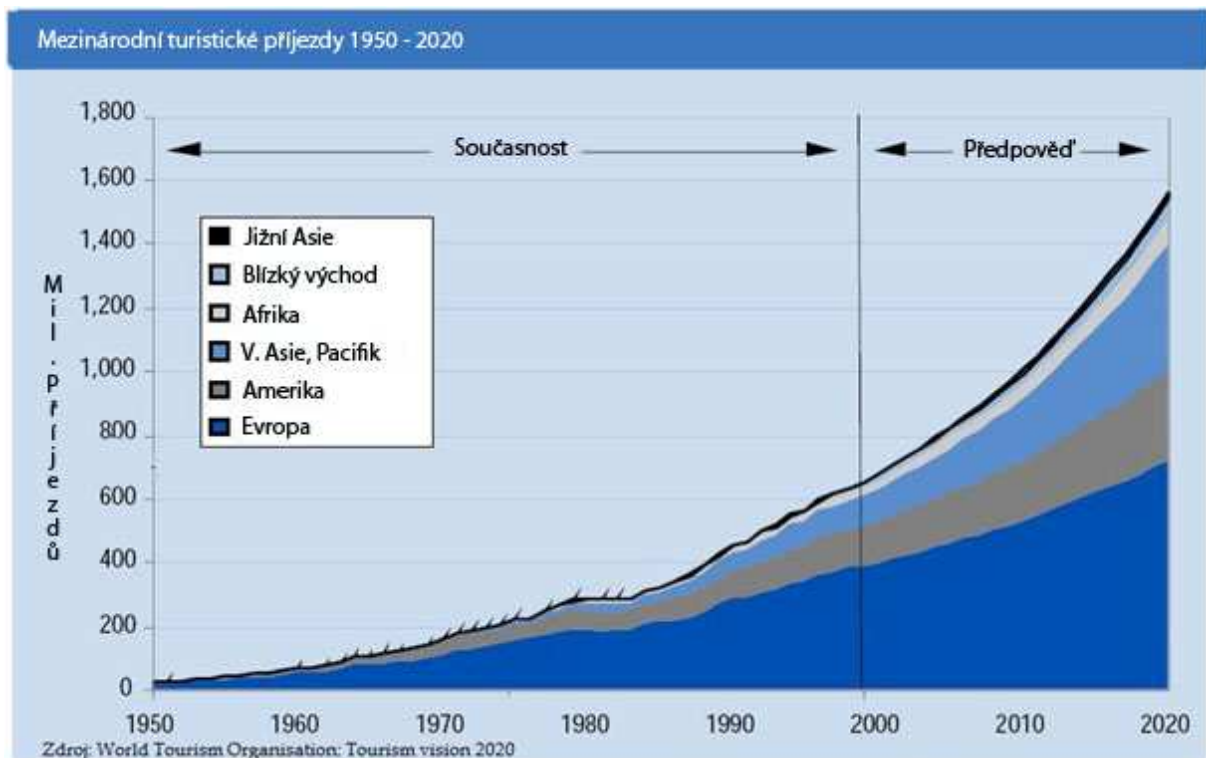

V celé práci byla použita citační norma Americké psychologické asociace (APA), která se využívá pro sociální vědy. Její generování v textu bylo provedeno pomocí programu Microsoft Office – Word 2007. Obrazové přílohy jsou kladeny přímo do textu a na jejich úpravu byly použity programy Microsoft Office – Excel 2007 a Adobe Photoshop CS4 se snahou o jednotný grafický vzhled.

4 Ekoturismus

4.1 Historie turismu a zrození alternativy

Koncept turismu sahá pravděpodobně až do antického Řecka a Říma. Tehdejší bohaté vrstvy jezdily za rekreací do termálních lázní a exotických míst po celé Evropě a Středozezemním moři. (Honeyová, 1999) Středověk znamenal soumrak nejen pro kulturu a vzdělanost, ale i pro turismus. Jeho skutečný rozkvět započal až ke konci 18. a na počátku 19. století. Bohaté vrstvy včetně aristokracie objevily kouzlo cestování pro vlastní potěšení a velkou měrou se na tom podílela i průmyslová revoluce. Díky železnici a moderním motorům se vzdálenosti výrazně zkrátily. Turistika se stala skutečně masovou záležitostí až po druhé světové válce. Střední třída obyvatel měla poprvé v historii dostatek financí pro cestování ve svém volném čase a počty přepravených turistů stoupaly každoročně závratným tempem. Dalším milníkem byly nové technologie především v oblasti letectví. Pan American World Airways zavedly v roce 1948 turistickou třídu a obyčejní lidé měli možnost cestovat i do vzdálených destinací. O šedesát let později je turismus největším obchodním odvětvím, které dosahuje zisku ročně přes 4,2 bilionu USD a generuje 10 procent pracovních míst celosvětově. (Honey, 1999) Cestovní ruch změnil mnohé zaostalé regiony po celém světě ve výkladní skříň svých států a absence průmyslu se stala z nevýhody výhodou. Vzestupný trend v počtu přepravených turistů a jeho predikci do roku 2020 zachycuje obrázek 1.

Obrázek 1: Počet mezinárodních příjezdů turistů dle regionů

Masový turismus nepřináší bohužel jen pozitiva. Současný masový turismus je problematický po stránce environmentální, sociální a ekonomické. (Fennell, 2003)

Provoz turistického zařízení způsobuje mnoho nezvratných sociálních a environmentálních změn v místě působení. Největší dopady jsou vidět v rozvojových státech. V Manilské deklaraci o světovém turismu se píše, že turismus způsobil lidem a společnosti ve třetím světě víc škody než užitku. (UNWTO, 1980)

Mezi největší problémy patří fakt, že turistická infrastruktura je vlastněna zahraničním kapitálem, takže peníze se v hostující zemi dále neinvestují. Dalším typickým rysem je zahraniční management. Místní obyvatelstvo je jen zřídka obsazováno do vedoucích funkcí a jsou mu nabízeny jen pomocné práce. (Fennell, 2003) Velkým problémem je také udržitelnost velkých resortů. Robert Prosser turismus srovnává s těžbou surovin jako jsou například železná ruda nebo zlato. Cyklus takové destinace je potom následující: objevení destinace, vzrůstající popularita, vrchol popularity, úpadek. (Prosser, 1994) Výsledkem mohou být v extrémních případech „města duchů“. Dalším problémem je také znečištění životního prostředí. Příkladem může být, že z celkového počtu 109 zemí, které mají

ve svých pobřežních vodách korálové útesy jsou v 90 zemích tyto korály ve vážném ohrožení právě díky masovému turismu – provozu výletních lodí, lámání korálů potápěči nebo jejich prodej jako suvenýrů. (TIES, 2006)

Právě tyto problémy v širším měřítku se snaží řešit koncept udržitelného rozvoje (dále jen UR), který přinesla v tzv. zprávě Brundtlandové Světová komise pro životní prostředí a rozvoj (WCED) v roce 1987. Definice zní takto: „Udržitelný rozvoj je takový rozvoj, který uspokojuje požadavky dneška s ohledem na požadavky budoucích generací.“ (UN, 1987) Turismus jako součást konceptu UR byl vzat do úvahy až v *Agendě 21 pro turismus a turistický průmysl*, což je společná publikace organizací WTO, WTTC a Earth Council Publication vydaná v roce 1996. (UNWTO,WTTC, Earth Council, 1996) Hlavním cílem je implementovat principy již dříve přijaté *Agendy 21* (Summit Země v Rio de Janeiro v roce 1992) do turistického průmyslu a poprvé zde také oficiálně zazněl termín udržitelný turismus.

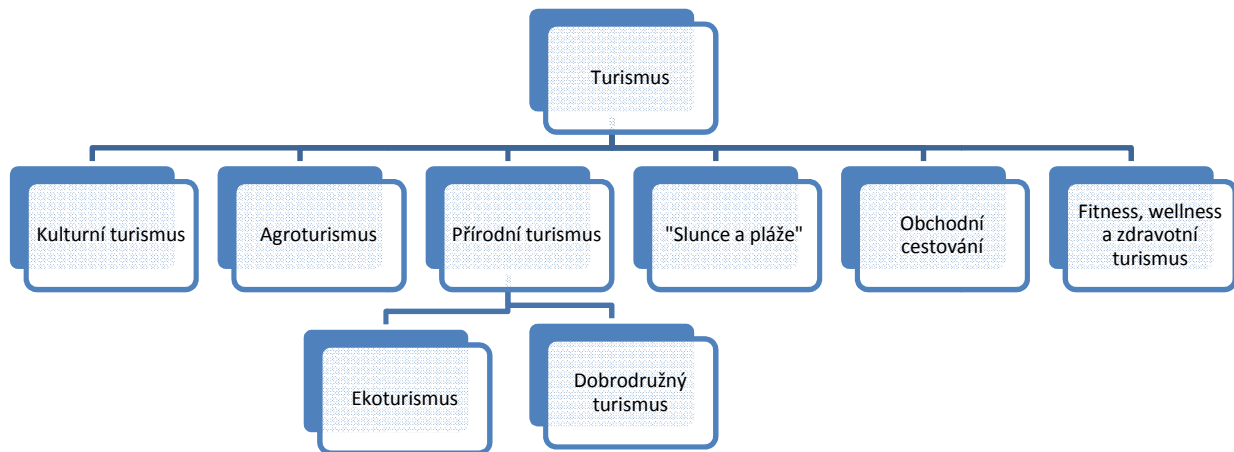
Definice udržitelného turismu vychází z definice URu: „Udržitelný turismus je takový, který uspokojí požadavky dnešních turistů a hostujících regionů s ohledem na požadavky budoucí. Je to management vedoucí k uspokojení všech ekonomických, sociálních a estetických požadavků s ohledem na udržení kulturní integrity, nezbytných ekologických procesů, biologické diverzity a systémů nezbytných pro život. Produkty udržitelného turismu jsou takové, jež fungují v harmonii s místním prostředím, komunitami a kulturami.“ (UNWTO,WTTC, Earth Council, 1996).

Udržitelný turismus je jen teoretický koncept, ale o jeho širší implementaci do praxe by mohlo rozhodnout několik faktorů. Je to především nespokojenost se současnými produkty masového turismu, vzrůstající ekologické a kulturní uvědomění, měnící se vztah ke krajině a přírodním zdrojům, a z toho vyplývající změny v uvažování developerů a operátorů cestovního ruchu. (Prosser, 1994)

4.2 Ekoturismus a jeho vývoj

U různých autorů se setkáme s různým vztahem mezi turismem a ekoturismem. V této práci budu vycházet ze členění podle Woodové (2002) kde je ekoturismus

specifickým druhem přírodního turismu a ten je dále podřazen turismu jako celku, viz. obrázek 2.

Obrázek 2: Řazení turismu (Woodová, 2002)

Ekoturismus vychází z přírodního turismu¹, jehož organizované počátky můžeme vysledovat od konce 19.století. Po celém světě vznikaly skupinky oddaných milovníků přírody. V roce 1888 byl založen v tehdeším Rakousku – Uhersku Klub českých turistů. Jeho náplní byla stavba turistických ubytoven a značení turistických tras. (KČT, 2005) Zajímavou definici cestování můžeme najít v Domácím vševědu, tedy ilustrovaném slovníku vědomostí všech oborů domácího hospodářství, rodinného a společenského života z roku 1925, ve kterém se píše: „Cestování, jehož účelem je poznati kraj, lidi i přírodu jest důležitým prostředkem vzdělávacím, děje-li se s náležitou přípravou a pozorností, neboť rozšiřuje se jím duševní obzor, vzdělání, vkus a podporuje zrání soudnosti.“ (Kupka, 1925) Ve Spojených státech založili v roce 1901 Sierra Club Outing Programme, který měl za cíl vzít členy klubu do divočiny pohoří Sierra Nevada a ukázat jim přírodní krásy, tak aby se stali aktivními ochránci přírody. (Honeyová, 1999)

---

¹ Cestování do neposkvřených přírodních oblastí. (Honeyová, 1999)

S postupnou industrializací a urbanizací lidé vyhledávali přírodní turistiku stále častěji. Velmi důležitým krokem pro přírodní turistiku byl začátek státní ochrany přírody. První Národní park vznikl v Yellowstone ve Spojených státech v roce 1872 a další rychle následovaly. V současné době pokrývají chráněné oblasti 3,6% celkového území USA a generují odhadem 10 miliard USD ročně místním ekonomikám. (National Park System, 2007) Území s různým stupněm ochrany přírody celkově zabírala v roce 2003 na 11,5% zemského povrchu. A dokonce tak předstihla požadavek ochranářů z World Park Congress v Bali z roku 1982, na kterém bylo doporučeno 10% procent. (Conservation International, 2006)

Už od konce šedesátých let 20.století si však ochranáři a vědci pracující v Latinské Americe a Africe všimli nezávisle na sobě stejných negativní dopadů v oblasti ochrany přírody. Většina národních parků a rezervací byla zřízena pro turisty, lovce nebo vědce, bez jakýchkoli ohledů na místní obyvatele. (Honeyová, 1999)

Sociálně i ekonomicky vyloučené komunity neměly nejmenší zájem na ochraně přírody ve své blízkosti. Naopak vybudování parků a rezervací způsobilo narušení tradičního způsobu života. Lov byl omezen nebo zcela zakázán a již tak chudí obyvatelé museli hledat nové zdroje obživy. Ve stejné době si lidé v Jižní Americe začali uvědomovat zranitelnost deštného pralesa vůči nelegální těžbě, vypalování za účelem zisku zemědělské půdy a těžby nerostných surovin. (Honeyová, 1999)

Odpovědí na tyto trendy byl koncept ekoturismu, který začal dostávat svoji dnešní podobu na konci sedmdesátých let minulého století. Hlavní myšlenkou bylo, že lidé budou chránit životní prostředí, které jim přináší zisk – prostřednictvím zodpovědného turismu.

O původu slova ekoturismus se vedou debaty. Mexický architekt a environmentalista Héctor Ceballos-Lascuráin označuje sám sebe za „vynálezce“ tohoto slova a poprvé ho použil v roce 1983. Jeho definice ekoturismu, kterou později mírně modifikovanou převzala Mezinárodní unie pro ochranu přírody (IUCN)² zní takto: „Ekoturismus je cestování do relativně nepoškozených a neznečištěných přírodních oblastí s cílem studovat, obdivovat a užívat si krajinu, divokou faunu a floru, stejně jako kulturní aspekty v dané oblasti.“ (Ceballos-Lascuráin, 2001) Dle Fennella (2003)

---

² The International Union for Conservation of Nature

můžem pojem ekoturismus vysledovat až do roku 1965, kdy ho použil N. D. Hetzer v práci *Environment, tourism, culture*. V této práci definuje čtyři základní charakteristiky této nové zodpovědné formy turismu: minimální dopad na ŽP, maximální respekt místním kulturám, maximální ekonomický přínos místním komunitám a na závěr maximální uspokojení zúčastněných turistů. (Fennell, 2003)

Pravděpodobně prvním ekoturistickým projektem fungujícím v praxi byla společnost Costa Rica Expeditions založená v roce 1980. Zaměřovala se především na rafting a určitá část zisků šla na provoz systému kostarických národních parků. (Honeyová, 1999) Podle Fennella (2003) je zde však všeobecné uznání toho, že ekoturismus fungoval dávno před rokem 1980, nikoliv pod stejným jménem, ale spíše obsahem.

V průběhu 80. let 20. století mnoho států třetího světa zvolilo ekoturismus jako prostředek zisku cizích měn, který je méně škodlivý než těžba dřeva a nerostných surovin, chov dobytka, nebo konvenční masový turismus. (Honeyová, 1999) Některé státy jako třeba Belize, Kostarika nebo Ekvádor se staly vyhlášenými ekoturistickými destinacemi. Například Kostarika, která je svou bohatou biodiverzitou a klidným politickým zřízením ideální pro ekoturismus, zažila velký rozvoj tohoto nově vznikajícího turistického odvětví. V současné době generuje ekoturismus pro tuto malou zemi každoročně kolem jedné miliardy dolarů, vytváří tisíce pracovních příležitostí a pomáhá financovat národní parky, které pokrývají 21 procent území země. (Dasenbrock, 2001)

Přelom 80. a 90. let byl pro ekoturismus významný založením organizace Mezinárodní ekoturistické společnosti (TIES)³. U jejích počátků stály dvě důležité osobnosti: David Western a Megan Epler Wood. Prvně jmenovaný byl průkopníkem teorie participace místních lidí na turistickém ruchu⁴ v okolí chráněných území a jako ředitel Kenya Wildlife Service ji také uvedl úspěšně do praxe. (TIES 2008, Honey 1999) Megan Epler Wood přispěla především svou znalostí akademického prostředí a jako prezidentka vedla TIES dvanáct let. Za tuto dobu se rozrostla na největší ekoturistickou neziskovou organizaci s působením ve více než 100 zemích světa.

---

³ The International Ecotourism Society

⁴ tzv. Stakeholder theory – zahrnutí všech účastníků do rozhodovacích procesů

Patrně největší přínos této organizace je školení pracovníků cestovního ruchu a tvorba certifikačních programů, které pomáhají zabránit zneužití nálepky ekoturismu jen pro marketingové účely.

Devadesátá léta 20.století znamenala veliký rozvoj ekoturismu především v zemích třetího světa. Téměř všechny země bez rozvinutého průmyslu měly ve své strategii rozvoje obsažen ekoturismus. V roce 1997 jen Brazílie investovala do jeho rozvoje v devíti amazonských státech na 200 milionů dolarů a všechny státy Latinské Ameriky celkově na 21 miliard dolarů. (Honeyová, 1999)

Rostoucí význam ekoturismu nezůstává nepovšimnut a rok 2002 Organizace spojených národů vyhláší rokem ekoturismu. V jeho rámci se koná Světový ekoturistický summit⁵ v kanadském Quebecu pod patronací organizací UNEP a WTO. Výstupem z této konference je hodnocení současného stavu ekoturismu ve světě, soubor nástrojů a doporučení pro všechny zainteresované strany v ekoturistice. (UNWTO, UNEP, 2002)

Podle Woodové (2002) neexistuje v současnosti celosvětový průzkum ekoturistického trhu, ale na základě dat z různých regionů můžeme odhadovat, že každoroční nárůst je kolem 10 až 20 procent a ekoturismus se tak stává nejrychleji rostoucím odvětvím turistického průmyslu. Toto číslo můžeme podpořit výzkumem provedeným marketingovou agenturou Mintel ve Velké Británii, který se zabýval zodpovědným cestováním. I přes to, že v roce 2006 tvořil tento segment turismu jen 1,2 procenta celého sektoru tak meziroční nárůst byl 25 procent. (Mintel, 2007)

4.3 Definice ekoturismu

Tato podkapitola se bude věnovat problematice definice ekoturismu a jejímu významu v praxi. V současné době neexistuje pouze jediná oficiální definice. Nejlépe tento stav dokumentuje tvrzení M. Robinsona: „Zeptejte se sto lidí na to, co je ekoturismus a dostanete sto odlišných odpovědí a definicí“. (Robinson, 2000) Erlet Carter (1994) říká: „Pokud zvažujeme množství zájmů (a zájmových skupin) v turismu, není překvapivé, že je velmi těžké dosáhnout konsensu v definicích a

---

⁵ World Ecotourism Summit

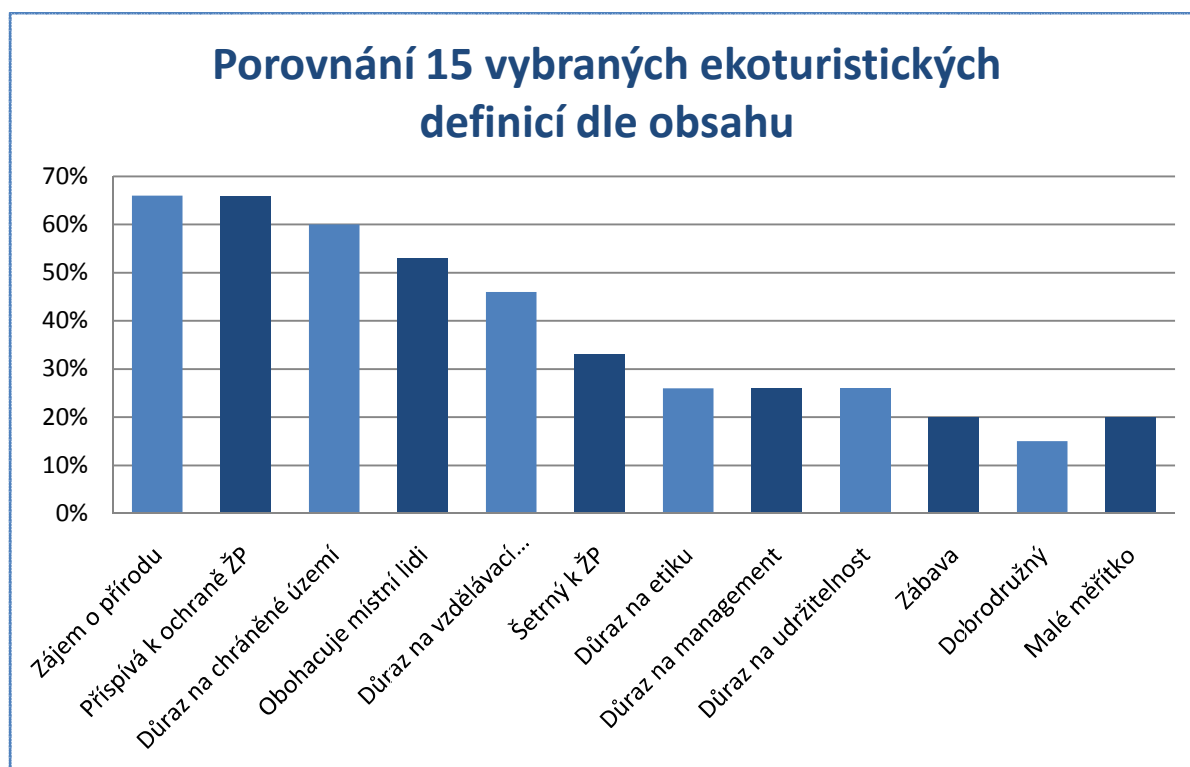
kritériích na základě kterých jsme k definicím došli.“ Téměř každý badatel na tomto poli má svou vlastní definici a patrně nejlepší srovnání je vidět na obrázku 3. Z toho vychází, že nejčastěji je ekoturismus spojen se zájmem o přírodu, příspěvkem k ochraně životního prostředí, důrazem na chráněná přírodní území, benefitem pro místní obyvatelstvo a klade důraz na vzdělávání všech zúčastněných. Graficky znázorněné je to na obrázku 4.

Hlavní principy	Definice														
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Zájem o přírodu	√	√			√	√	√	√		√	√			√	√
Přispívá k ochraně ŽP			√		√	√	√	√	√	√			√	√	√
Důraz na chráněná území	√		√		√	√		√	√				√	√	√
Obohacuje místní obyvatelstvo			√		√	√	√		√				√	√	√
Důraz na vzdělávání	√	√	√			√					√			√	√
Šetrný k ŽP					√							√	√	√	√
Důraz na etiku				√					√	√					√
Důraz na management					√			√			√				√
Důraz na udržitelnost								√			√			√	√
Zábava	√				√									√	
Kultura	√				√									√	
Dobrodružství		√													
Malé měřítko												√			√

Definice: 1.Ceballos-Lascuráin: Estudio de prefactibilidadad socioeconómica del turismo ecológico... (1987), 2.Laarman and Durst: Nature travel and tropical forests (1987), 3.Halbertsma: Proper management is must (1988), 4.Kutay: New ethic in adventure travel (1989) 5. Ziffer: Ecotourism: The Uneasy Alliance (1989), 6. Fennell and Eagles: Ecotourism in Costa Rica (1990), 7.CEAC: A Protected Areas Vision for Canada (1992), 8. Valentine: Ecotourism and nature conseroation (1993), 9.The Ecotourism Society (1990), 10.Western: Defining ecotourism (1993), 11. Australian National Ecotourism Strategy (1997), 12. Brandon: Ecotourism and conseroation (1996), 13. Goodwin: Tourism and the environment (1996), 14. Wallace and Pierce: An Evaluation of ecotourism in Amazonas (1996), 15. Fennell: Ecotourism (2003)

Obrázek 3. Srovnání hlavních principů obsažených v 15 vybraných definicích ekoturismu dle Fennella (2003)

Obrázek 4. Porovnání 15 vybraných ekoturistických definicí dle obsahu (zdroj dat: Fennel 2003)

Nejstarší definice jednoho z otců ekoturismu Hectora Ceballose-Lascuráina byla uvedena dříve v kapitole o historii ekoturismu. Mezi další velmi používané definice patří ta od Programu OSN pro životní prostředí (UNEP)⁶. Říká se v ní, že ekoturismus přispívá aktivně k ochraně přírodního a kulturního dědictví, zahrnuje místní a domorodé komunity do svého plánování, rozvoje a provozu, což přispívá k jejich kvalitnějšímu životu, snaží se interpretovat návštěvníkovi přírodní a kulturní dědictví destinace a zaměřuje se především na nezávislé cestovatele a malé skupinky organizovaných turistů. (UNEP)

Patrně nejznámější definicí ekoturismu pochází od organizace TIES z roku 1990, která definuje ekoturismus jako: „zodpovědné cestování do přírodních oblastí, které napomáhá chránit životní prostředí a zlepšuje kvalitu života místních obyvatel.“ (TIES, 1990) Tato definice je pravděpodobně nejpoužívanější, především díky tomu, že ve velmi krátké a srozumitelné formě dokáže sdělit hlavní myšlenky ekoturismu.

⁶ United Nations Environment Programme

Z podobného soudku je i definice Australské národní ekoturistické strategie (ANES)⁷, jež považuje ekoturismus za: „přírodní turismus který zahrnuje vzdělávání a zprostředkování přírodního prostředí turistům ekologicky udržitelnou cestou. (dle Fennella 2003)

Ačkoliv jsou obě posledně jmenované definice velmi přesné, nechávají příliš mnoho volného prostoru čtenáři. (Fennell, 2003) Takové množství různých definic má za následek, že si pod pojmem ekoturismus může každý představit co chce, respektive to, co se mu hodí. Nejlépe je tato problematika shrnuta ve Zprávě o ekoturismu z Osla⁸, kde se píše, že: „Termín ekoturismus je velmi rozšířen a používán, což vede k jeho zneužívání hlavně díky tomu, že není dostatečně ukotven k žádné definici. Ekoturistická komunita tak čelí velké hrozbě tzv. greenwashingu⁹ proti kterému je možné bojovat zvyšováním povědomí a vzděláváním v rámci turistického průmyslu. (TIES, 2007)

Definice, které přesněji a komplexněji vystihují ekoturismus nejsou většinou tak populární, neboť jsou příliš komplikované a obsáhlé. Do takové skupiny bych zařadil i definici Marthy Honey (1999) která říká, že: „Ekoturismus je cestování s malým dopadem na místo působení a v malém rozsahu do zranitelných a neporušených oblastí (většinou chráněných). Pomáhá vzdělávat cestovatele, poskytovat prostředky na ochranu životního prostředí, přímo přispívat k ekonomickému rozvoji a politickému posílení místních komunit za vzájemného respektu k odlišným kulturám a s důrazem na lidská práva“. Podobně hovoří také David Fennell (2003): „Ekoturismus je udržitelná forma cestování založeného na přírodních zdrojích, které se primárně zaměřuje na poznávání a studium přírody, a které je eticky řízeno tak, aby mělo co nejmenší dopady na místo působení, bylo lokálně orientováno (kontrola, zisky, rozsah) a nebylo konzumní. Ekoturismus se nejčastěji vyskytuje v přírodních oblastech, kterým by měl přispívat na jejich zachování a ochranu.

Pro účely této práce budeme využívat poslední zmíněnou definici, která i přes mírnou krkolomnost nejlépe vystihuje hlavní myšlenky ekoturismu.

---

⁷ Australian National Ecotourism Strategy

⁸ Oslo Statement on Ecotourism

⁹ záměrná dezinformace s cílem prezentovat produkt nebo společnost jako ekologicky šetrnou – viz kapitola Kritika ekoturismu

4.4 Principy ekoturismu

Principy ekoturismu rozšiřují a upřesňují definici, tak aby nebyla zneužitelná pro jakýkoliv typ turistické aktivity. Proces tvorby těchto principů je ale velmi komplikovaný především díky velkému množství zúčastněných stran s různými zájmy a pocházejících z odlišných regionů. Megan Woodová (2002) proto říká, že: „Každý region by si měl vyvinout vlastní ekoturistické principy, certifikáty a směrnice na základě těch, které už jsou na mezinárodní úrovni k dispozici“. Mezi takovéto obecně uznávané základní principy ekoturismu patří ty, které organizace TIES vypracovala po řadě setkání různých zainteresovaných stran a které říkají, že ekoturismus by měl:

- minimalizovat negativní dopady na přírodu a kulturu, které by mohly poškodit destinaci,
- vzdělávat turisty v otázkách důležitosti ochrany přírody,
- klást důraz na zodpovědný obchod. Spolupracovat s místní samosprávou a lidmi za účelem naplnění místních potřeb,
- přímo přispívat na ochranu ŽP a správu přírodních a chráněných oblastí,
- zdůraznit potřebu vytvoření tzv. zonace a návštěvního plánu pro region nebo přírodní oblast, která je předurčena stát se ekoturistickou destinací,
- v rámci vyhodnocení a snížení možných dopadů ekoturismu je vhodné využít dlouhodobé monitorovací programy nebo studie zaměřené na environmentální a sociální dopady,
- usilovat o maximální ekonomický benefit pro hostující zemi, místní obchod a komunitu, zvláště pak obyvatele žijící v blízkosti nebo přímo v přírodní a chráněné oblasti,
- ujistit se, že turistický rozvoj nepřesahuje sociální a environmentální limity, které byly stanoveny odborníky ve spolupráci s místními obyvateli,
- trvat na infrastruktuře, která byla vytvořena v souladu s životním prostředím, s využitím minimálního množství fosilních paliv, uchovávající

místní faunu a flóru a zapadající do přírodního a kulturního prostředí destinace.

Zdroj: (TIES podle Woodové, 2002)

4.5 Hodnocení ekoturismu

Předcházející kapitoly se několikrát dotkly tématu hodnocení ekoturismu. Téměř všechny odborné knihy a konference týkající se ekoturismu dosahují konsensu v tom, že pokud má být ekoturismus úspěšný a udržet si svou koncepční integritu, musí být vytvořena pevná pravidla pro certifikaci a evaluaci ekoturistických produktů a firem. Jedná se především o prevenci "greenwashingu" a tzv. ekoturismu lite. Certifikace ekoturismu přináší dle Centra pro zodpovědné cestování (CREST)¹⁰ následující výhody: Certifikovaná společnost začne fungovat efektivněji, s menšími náklady na provoz a přiláká více zákazníků. Pro zákazníka je jednodušší nalézt společnost, která splňuje kritéria pravého ekoturismu a poskytuje lepší služby. Státní správě dokáže certifikace snížit výdaje na chráněná území, může pomoci s bojem proti chudobě a naopak zvýší ekologické, sociální a zdravotní standardy v cestovním průmyslu. A na závěr může znamenat i přínos pro přírodu a místní obyvatele, především v tom, že společnosti budou dodržovat své závazky vyplývající z koncepce ekoturismu. (CREST, 2006)

Certifikace jakosti produktu nebo služby je velmi stará a používá se po celém světě ve všech lidských činnostech. K tomuto účelu byla také zřízena Mezinárodní organizace pro normalizaci¹¹, jejímž cílem je normy a předpisy sjednotit prostřednictvím svých členů - národních normalizačních organizací. Mezi nejznámější normy patří ISO 9000, jež sleduje kvalitu řízení podniku a ISO 14001 pro zhodnocení environmentálního řízení podniku. Samotnými certifikačními programy se pak zabývá norma ISO/IEC 17021:2006. (ISO, 2006)

Certifikační programy můžeme členit na dva základní typy:

---

¹⁰ Center for Responsible Travel. Dříve Center on Ecotourism and Sustainable Development. Jedná se o neziskovou výzkumnou organizaci působící částečně ve Washingtonu a na Stanfordské univerzitě.

¹¹ International Organization for Standardization

Založené na procesu

Řízení firmy monitoruje určité environmentální aspekty a dodržuje je v určených limitech. Výhodou je snížení nákladů firmy, zefektivnění provozu a snížení dopadů na ŽP. Nevýhodou pak, že tento proces vyžaduje konzultanta třetí strany, takže je příliš nákladný pro malé firmy. Příkladem může být již zmíněná norma ISO 14001 nebo EMS¹².

Založené na výkonu

Porovnávají jednotlivé společnosti s dalšími certifikovanými na základě pevných kritérií, ne jenom záměru. Můžeme je dále členit na tzv. environmentální certifikaci, která má danou minimální hranici pod kterou již společnost certifikát nedostane a tzv. ecolabel, který dostanou jen ti, kteří jsou v daných kritériích nejlepší. Výhodou certifikace založené na výkonu je dostupnost pro všechny velikosti firem, možnost odstupňovat (například odlišnými logy) společnosti podle úspěšnosti plnění kritérií a větší transparentnost v procesu certifikace.

(zdroj: CREST, 2006; Honey & Abigail, 2001)

Společnými prvky každého certifikačního programu ekoturismu nebo udržitelného turismu jsou dobrovolné zapojení do programu, logo reprezentující daný program, přísná kritéria, dodržování zásad udržitelného rozvoje, hodnocení nebo audit každého člena a určitá forma zpoplatnění za certifikaci nebo členství v programu. (Honeyová & Abigail, Conservation Finance Alliance, 2001)

Certifikační programy ekoturismu a udržitelného turismu začaly vznikat na počátku devadesátých let minulého století. Za vzor jim sloužily již existující certifikační programy z oblasti služeb, především masového turismu, chyběla však jednotná koncepce. Velký pokrok v této oblasti přinesla Dohoda z Mohonku¹³ z roku 2000, zaměřená právě na certifikační programy v oblasti ekoturismu a udržitelného turismu. Přináší soubor základních principů a doporučení, které by měly splňovat

---

¹² Environmental Management System

¹³ Mohonk Agreement

všechny certifikační programy na celém světě, a také zdůrazňuje potřebu toho, aby certifikační programy byly místně orientované a nejlépe tak odpovídaly lokálním podmínkám. (Rainforest Alliance, 2000)

V současné době je jen několik certifikačních programů, které mají celosvětový záběr v oblasti udržitelného turismu. Nejznámějším je Zelený glóbus 21¹⁴, který byl oficiálně odstartován v roce 1994 a zaobírá se jak udržitelným, tak masovým turismem. Původně byl postaven na hodnocení procesu v normě ISO 14001, ale od května 2001 zavedl nové hodnocení založené na výkonu, ve kterém měří 9 environmentálních a sociálních kritérií. Hodnocení je dvoustupňové a je realizováno nezávislým auditorem třetí strany, z čehož vychází i cena, která se pohybuje od 200 do 1000 amerických dolarů podle velikosti hodnocené společnosti. (Honeyová & Abigail, Conservation Finance Alliance, 2001) Většina ostatních certifikačních programů funguje buď na národní, regionální nebo speciální úrovni. Typickým příkladem národního certifikačního programu je NEAP¹⁵ - Akreditační program ekoturismu a přírodního turismu v Austrálii. První produkt byl ocertifikován v roce 1997 a mimo Austrálie pokrývá od poloviny roku 2001 také Fidži. Na rozdíl od Zeleného glóbu necertifikuje společnosti ale produkty. A to na bázi mixu mezi hodnocením procesu a výkonu. Přírodní turismus má pouze jednu úroveň, zatímco ekoturismus má dvě, jednu základní a druhou pokročilou v závislosti na dosažených výkonech. Certifikát platí na tři roky a alespoň jednou za tuto dobu by měl být proveden nezávislý audit. Vstupní poplatky do programu se pohybují mezi 58 a 258 americkými dolary zatímco každoroční poplatky stojí od 53 do 398 USD. Jak vstupní tak každoroční poplatky závisejí na ročním obratu firmy provozující daný produkt. (Honeyová & Abigail, 2001)

Regionální programy certifikací nejsou tak obvyklé ale vynikajícím příkladem je například Zelená dohoda¹⁶, která pokrývá nížinu Petén v Guatemale. Tento program zahájila místní nezisková organizace Alianza Verde spolu s mezinárodní organizací Conservation International v roce 1999. Do současné doby prošlo certifikací na 75 společností. Hodnocení je založeno částečně na procesu i výkonu. V budoucnu se

---

¹⁴ Green Globe 21

¹⁵ Nature and Ecotourism Accreditation Program

¹⁶ Green Deal

uvažuje o rozšíření programu na pět stupňů, podle dosahovaných výsledků. (Alianza Verde, 1999)

Speciální úroveň certifikačních programů zastupuje například Blue Flag, který se zabývá certifikováním pláží a pobřežních oblastí, nebo program PAN¹⁷ Park's. Posledně jmenovanému se budeme věnovat nejdůkladněji, neboť má přímou souvislost s tématem bakalářské práce. Tento program se zabývá certifikací chráněných přírodních oblastí a společností provozujících v nich, nebo jejich blízkém okolí turismus a ekoturismus. Regionálně se vymezuje jen na Evropu. Celý program byl zahájen Světovým fondem pro volnou přírodu¹⁸ (dále jen WWF) roku 1997 a je postaven na pěti základních kritériích, které musí park splňovat:

- ochrana přírodního dědictví,
- efektivní řízení chráněné oblasti,
- efektivní řízení turistické návštěvnosti,
- dodržování principů udržitelného turismu,
- kvalitní spolupráce s obchodními partnery k zajištění finanční soběstačnosti a dodržování principů udržitelného rozvoje.

V současné době je certifikováno na jedenáct parků po celé Evropě. Jsou to národní parky Archipelago z Finska, Bieszczady v Polsku, Centrální Balkán v Bulharsku, Fulufjället ve Švédsku, Majella v Itálii, Oulanka ve Finsku, Paanajärvi v Rusku, Peneda-Gerês v Portugalsku, Retezat v Rumunsku, Rila v Bulharsku, Borjomi-Kharagauli v Gruzii. (PAN Park's Foundation, 2009) O tom, jestli posledně jmenovaný park se nachází v Evropě z geografického hlediska je možno diskutovat, nicméně svou jedinečnou krajinou a bohatou flórou a faunou na seznam bezesporu patří. Certifikování je zajištěno externími auditory a o náklady se dělí jednotlivý adepti na certifikaci a Nadace PAN parků¹⁹. Certifikace je pouze jednostupňová, úspěšný adept obdrží logo a po pěti letech od získání se celý proces opakuje. O úspěšnosti celého projektu hovoří fakt, že se počet parků žádajících o podstoupení procesu certifikace stále zvětšuje, a že byl zmíněn jako velmi úspěšný příklad

---

¹⁷ Protected Area Networks – Síť chráněných parků

¹⁸ World Wide Fund for Nature. Jedná se o neziskovou organizaci s hlavním sídlem ve švýcarském Glandu působící po celém světě

¹⁹ PAN Park's Foundation

skloubení ochrany přírody a udržitelného rozvoje ve Zprávě o volné přírodě v Evropě pro Evropský parlament. (Výbor pro životní prostředí, veřejné zdraví a bezpečnost potravin, 2008)

Z tohoto letmého pohledu na existující certifikační modely je vidět, že po celém světě je tendence nějakým způsobem hodnotit environmentální a sociální dopady udržitelného turismu a ekoturismu. Je však třeba si uvědomit, že jen na základě zodpovědného sociálního a environmentálního chování není možné založit ekoturistický projekt. Základem bude vždy spokojený zákazník a proto je nutné myslet hlavně na kvalitu poskytovaných služeb. Certifikační proces je vlastně až na samém konci rozvoje ekoturistického zařízení. Předtím je potřeba zajistit bezpečné prostředí, přístup, kvalitní služby a odpovídající cenu. (CREST, 2006)

4.6 Ekolodž

Ekolodž²⁰ je jedna ze základních jednotek ekoturismu – ubytování, které splňuje jeho základní principy. Oficiálně byl tento termín poprvé použit na Prvním mezinárodním fóru o ekolodžích²¹, který se konal v roce 1994 v Maho Bay na Amerických Panenských ostrovech. (Woodová, 2002) Russel a kol. (1995) definuje ekolodži jako: „turistické ubytování závislé na přírodě, které naplňuje filozofii a principy ekoturismu“. Někteří další autoři přišli s poněkud sofistikovanější verzí. Říkají, že ekolodž by měla splňovat několik základních kritérií:

- pomáhat chránit okolní přírodní a kulturní prostředí,
- má minimální dopad na prostředí i v průběhu výstavby,
- zapadá do okolního kulturního i přírodního kontextu po všech stránkách,
- snaží se šetrně získávat vodu z okolí a minimalizovat její spotřebu,
- šetrně nakládá s odpady a odpadní vodou,
- pokrývá své energetické náklady pomocí svého pasivního designu a využívá alternativní zdroje energie,
- usiluje o spolupráci s místní komunitou,

---

²⁰ anglický termín *ecolodge* nemá žádný český ekvivalent (například Ledvina (2005) používá termín ekolodžie, nicméně toto označení evokuje místo ekoturistického ubytování spíše balkón), proto bude v této práci používán ve tvaru ekolodž

²¹ First International Ecolodge Forum and Field Seminar

- nabízí vzdělávací programy, které interpretují kulturní a přírodní okolí ecolodge jak pro své zaměstnance, tak i klienty,
- přispívá k udržitelnému místnímu rozvoji prostřednictvím výzkumných programů.

(Mehta, Baez, & O'Loughlin, 2002)

Patrně v nejrozsáhlejším průzkumu věnovaném tomuto tématu z roku 2004 autoři vybrali 60 zemí světa a pokusili se zmapovat ecolodže. Celkem jich napočítali na 5 459. Na prvním místě v jejich počtu se umístila Indonésie (758), druhá byla Kostarika (590), třetí Thajsko (468) a dále pak v pořadí Peru (356), Ekvádor (345), Guatemala (322), Mexiko (304), Srí Lanka (277), Tanzánie (259) atd. (International Finance Corporation, 2004)

Přepočteno na regiony byla největší koncentrace ecolodží ve Střední Americe s počtem 1157 a na druhém místě Jihovýchodní Asie s počtem 543 ecolodží. Zajímavostí je, že celkem 39 procent ecolodží, které se zúčastnily výzkumu bylo umístěno v privátní rezervaci. (International Finance Corporation, 2004)

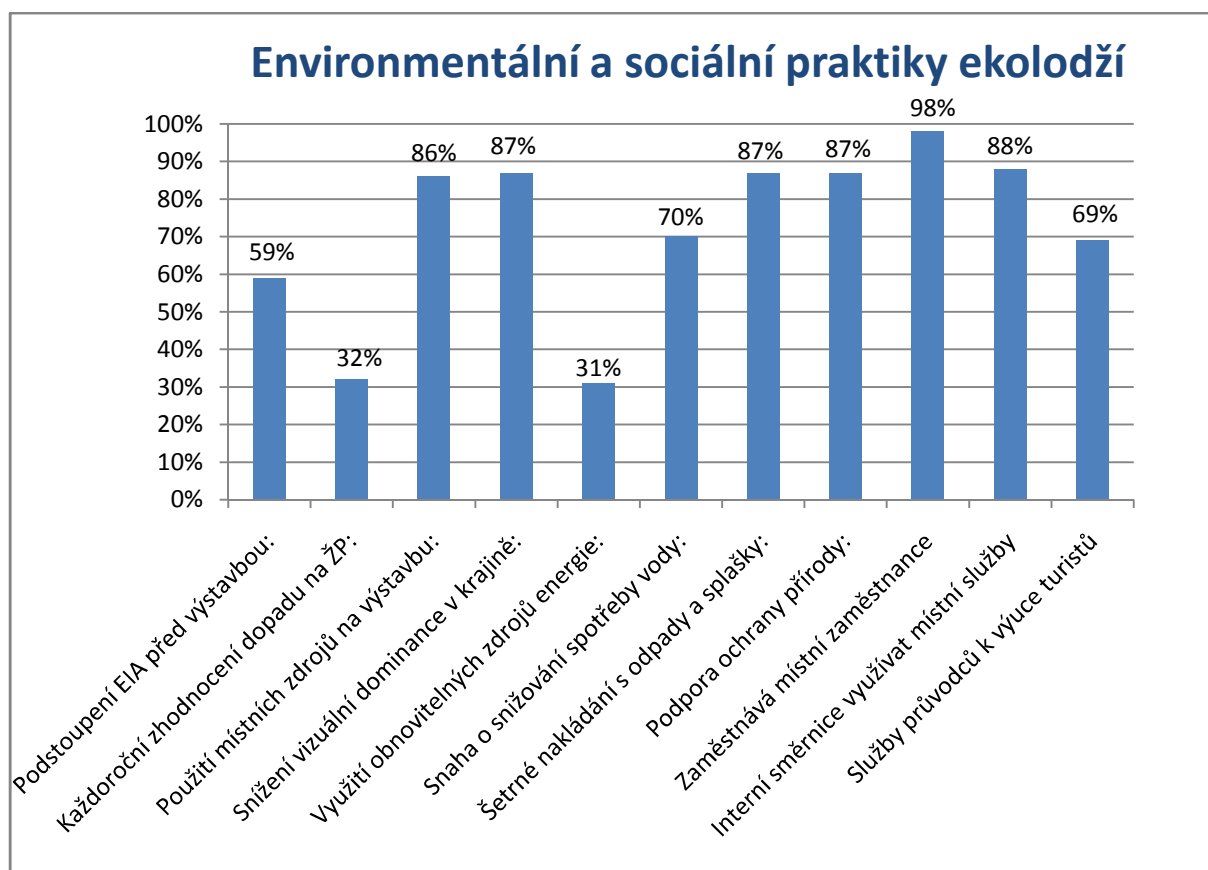
V současné době existuje velmi mnoho typů ecolodží. V podstatě se pod tento termín dá zahrnout jak obyčejný stanový tábor pro nezávislé cestovatele, tak i ten nejluxusnější apartmán vybavený nejmodernějším zařízením. Především terénní průzkum v 60 vybraných zemích také prokázal, že zde existuje velká mezera mezi těmi nejlevnějšími zařízeními a těmi nejdražšími. Celých 75 procent všech ecolodží patřilo do nejnižšího typu, zatímco do toho nejdražšího pouhých 7 procent. Tento výzkum tak odhaluje velmi malé zastoupení „střední třídy“ ecolodží (tedy těch, které se pohybují mezi 50 až 100 americkými dolary za noc). (International Finance Corporation, 2004)

Podle Woodové (2002) se řízení ecolodge odlišuje od normálního turistického zařízení především tím, že se nachází velmi často ve volné přírodě v periferních oblastech státu, kam se dostává nejméně státních prostředků. Pokud tedy má ecolodge obstát v takovýchto podmínkách musí svým provozem podporovat nejen ekonomický rozvoj komunit, ale dbát i na vzdělávací funkci. Další charakteristiky ideálního managementu ecolodge popisuje Mehta a kol. (2002):

- zaměstnává většinou členy místních komunit, vyhýbá se tomu, aby všichni lidé v klíčových funkcích byli cizinci nebo pocházeli z jiných oblastí,
- vzdělává své zaměstnance a průvodce tzv. „on the job“²²,
- poskytuje lekce cizího jazyka pro zaměstnance (nejčastějšího jazyka navštěvujících turistů), nejlépe prostřednictvím místních absolventů vysoké školy s pedagogickým zaměřením,
- pracuje se zaměstnanci a místní komunitou za účelem zlepšení hygienické a zdravotní úrovně,
- podporuje předávání znalostí od místních lidí k návštěvníkům,
- podporuje vzdělávání návštěvníků praktickými ukázkami a návštěvami v místních farmách, lesních školkách a dalších projektech udržitelného rozvoje,
- má zajištěný systém, v rámci kterého mohou návštěvníci finančně přispět na ochranu místních přírodních oblastí,
- trvá na recyklaci všech typů odpadů,
- používá alternativní zdroje energie kdekoli je to možné,
- vyhýbá se toxickým čistícím prostředkům a používá výhradně biologicky odbouratelné,
- nedrží zvířata v klecích, ani nemá žádná exotická zvířata na svém pozemku.

---

²² v průběhu zaměstnání

Obrázek 5. Environmentální a sociální praktiky 106 vybraných ekolodží po celém světě. Zdroj dat: International Finance Corporation, 2004

Ve studii *Ekologická stopa ekolodží a ospravedlnění ochrany biodiverzity*²³ prováděnou IFC byly zkoumány praktiky 106 vybraných ekolodží po celém světě. Hlavním cílem bylo zjistit, zdali ekolodže dodržují některé základní principy. Vybrané ukazatele jsou znázorněny na obrázku 5. Největším zklamáním studie bylo, že jen zhruba třetina z těchto ekolodží využívá alternativní zdroje energie. Autoři studie nevysvětlují takto nízké číslo, naopak žádají provedení dalších výzkumů na toto téma. Nejlepších výsledků ekolodže dosahují na poli zaměstnávání místních lidí – téměř sto procent. Nicméně výzkum neuvádí na jakých pozicích tito zaměstnanci působí, tudíž toto číslo nemá velkou vypovídací hodnotu.

²³ The Ecolodge Footprint and Justification for Biodiversity Conservation

4.7 Profil ekoturisty

Na základě různých průzkumů prováděných v rámci turistického ruchu, můžeme definovat průměrné účastníky ekoturistického zájezdu a rozčlenit je do několika základních kategorií. Všechny zdroje, které mi byly k dispozici se vzácně shodnou jen s minimálními odchylkami na profilu průměrného ekoturisty. Většinou se jedná o lidi mezi 35 a 50 lety, přičemž poměr mužů a žen je přibližně vyrovnaný (některé zdroje uvádějí větší zastoupení žen), z 80 procent s vysokoškolským vzděláním a patřící do střední a vyšší třídy. (Honey 1999, Fennell 2003, Wood 2002) Nutno ovšem dodat, že všechny průzkumy pocházejí ze Severní Ameriky a nezachycují tedy ekoturisty z ostatních regionů. Kategorií podle kterých můžeme ekoturisty dále členit je několik. Například podle stupně organizovanosti, typu přírodní oblasti, fyzické náročnosti, délce času stráveného v přírodní oblasti nebo míry zaujetí přírodou. (Fennell, 2003) Poslední jmenované členění je dle Lindberga (1991) následující:

- skalní přírodní turisté (vědci a členové klubů zaměřených na výchovu, odstraňování odpadů atd.),
- přírodní turisté (cestují za účelem návštěvy přírodních oblastí a pochopení místní přírody a kultury),
- střední proud (cestují do přírodních oblastí jako zpestření svého výletu),
- příležitostní přírodní turisté (lidé, jež podnikli návštěvu přírodní oblasti náhodou, většinou jako součást jiného zájezdu).

Se stoupajícím počtem ekoturistů v nedávné době stoupá také počet těch méně zkušených. (Honeyová, 1999) To ovšem představuje určité riziko. Lidé, pro něž není prioritou návštěva přírodní oblasti většinou nevyžadují tak přísné dodržování zásad ekoturismu. Výsledkem je vzrůstající poptávka po ekoturismu lite (viz kapitola Problémy ekoturismu).

5 Problémy ekoturismu

1.1 Legitimita ekoturismu

Jeden ze zásadních problémů ekoturismu, který se ovšem diskutuje jen na akademickém poli, je jeho legitimita. Jsou to skutečně vlády v rozvojových zemích, které si přejí rozvoj ekoturismu, nebo to je jen vnucený západní koncept?

Erlet Caterová (2007) například tvrdí, že původ ekoturismu leží v západním stylu myšlení a hodnotách, a stejně tak jeho praktikování slouží především zájmům západu. V rozvojových zemích tak může být (a někde také je) vnímán jako nový sofistikovaný nástroj neokolonialismu. Daněk (2000) jej definuje: „jako formu hospodářské a politické kontroly vyspělého státu, případně nadstátních sdružení a institucí, nad hospodářstvím a společnostmi nerozvinutého světa. Ovládané země jsou formálně nezávislé, ale jejich hospodářství a politický systém jsou řízeny zvenčí“. O stejné kritice konvenčního turismu bylo v této práci již psáno (viz. Manilská deklarace v podkapitole Historie turismu), ale je možné tak nahlížet i na ekoturismus, který má ve svých základních principech důraz na sociální spravedlnost? Například v otevřeném dopise Kofi Annanovi píše organizace Third World Network (2001) toto: „Přírodní turismus (ekoturismus) je jeden z nejvýnosnějších segmentů trhu, a i proto je zneužíván západními nadnárodními korporacemi pro jejich zisk, zatímco ostatní „lidsky orientované“ iniciativy jsou potlačeny.“ (Ling, Pleumarom, & Raman, 2001). Zabránit zneužívání ekoturistického konceptu může jen nová teorie rozvoje, která bude mít stejně jako ekoturismus v sobě zahrnutou integraci sociálních a environmentálních otázek. (Caterová, *Ecotourism as a western construct*, 2007)

5.1 Greenwashing

Jedním z největších problémů, kterým ekoturismus čelí je již dříve zmíněný „greenwashing“. Termín je převzatý od tzv. whitewashingu, což je koordinovaná snaha zakrýt nějaká nepříjemná fakta a nahradit je přijatelnější verzí. Nejčastěji se tento termín skloňuje v politickém kontextu. (EnviroMedia, University of Oregon, 2008) Greenwashing představuje to samé, jen v environmentální oblasti. Organizace

Terrachoice publikovala následující definici greenwashingu: „Jedná se o akt záměrného klamání zákazníků ohledně environmentálního chování firmy, přínosu produktu nebo výrobku pro životní prostředí.“ (Terrachoice, 2009) Se vzrůstajícím povědomím lidí o ekologických otázkách stoupá i poptávka po ekologicky šetrných výrobcích a produktech. Většina firem tento trend chce zachytit a svézt se na jeho vlně. Problém je, že místo aby změnily své chování tak, aby skutečně šetrné k prostředí bylo, raději investují do reklamní kampaně, která zákazníky přesvědčí, že už „zelení“ jsou.

Greenwashing je možné najít téměř ve všech oborech lidské činnosti, nicméně podle výzkumu provedeného organizací Terrachoice je nečastěji zaznamenán u výrobků pro děti a kojence, kosmetiky a čistících přípravků. (Terrachoice, 2009) Od stejné organizace pochází i sedm hříchů greenwashingu, které jsou následující:

- hřích skrytého výběru – společnost nebo produkt je šetrný k životnímu prostředí jen na základě některých ukazatelů,
- hřích nedokazatelnosti – nedá se dokázat, že společnost nebo produkt je skutečně šetrný k životnímu prostředí na základě dostupných informací,
- hřích mnohoznačnosti – tvrzení o společnosti nebo produktu je schválně natolik obecné nebo široké, že se nedá potvrdit ani vyvrátit,
- hřích bezvýznamnosti – tvrzení je sice pravdivé ale nic nedokládá (jako například nápis „bez použití freonů“, přitom freony jsou už několik let zakázány zákonem),
- hřích menšího ze dvou zel – produkt je v dané kategorii šetrný k životnímu prostředí ale sám o sobě škodlivý (příklad: bio cigarety),
- hřích lhaní – produkt si nárokuje certifikát na který nemá oprávnění,
- hřích předstírání – produkt se honosí značkou, která vypadá jako certifikát potvrzující audit třetí strany, ale přitom je falešný.

Zdroj:(Terrachoice,2009)

Na základě průzkumu provedeného touto organizací 98 procent produktů ze 2 219 testovaných spáchalo alespoň jeden z výše jmenovaných hříchů a celkově byl vzestup o 79 procent v počtu produktů, které prohlašují, že jsou šetrné k životnímu

prostředí. Tato čísla alespoň trochu neutralizuje fakt, že oprávněná certifikace se zvýšila oproti minulému roku skoro o polovinu na 23,4 procent ze všech výrobků nárokových si "zelenou nálepku". (Terrachoice, 2009)

Proč je vlastně greenwashing tak nebezpečný? Z pohledu zákazníka proto, že jde o klamavou reklamu a vynakládání zbytečných prostředků, které by mohli jít na ochranu životního prostředí. Zodpovědné firmy v oboru poškozují na dobrém jméně a snižují jim zisky. A nakonec poškozují samo životní prostředí tím, že jsou lidé přesvědčeni o svém zodpovědném přístupu k přírodě, zatímco činí opak. (EnviroMedia, University of Oregon, 2008) Možnosti ochrany proti greenwashingu jsou poměrně široké. Zajímavou formou proti němu bojuje internetová stránka greenwashingindex.com, která je provozována PR agenturou EnviroMedia ve spolupráci s Univerzitou v Oregonu. Návštěvníci této stránky mohou přidávat reklamní kampaně o kterých si myslí, že neříkají tak docela pravdu o svém ekologickém zaměření. Ostatní uživatelé je pak mohou komentovat a hodnotit. V současné době vede reklamní billboard z Pensylvánie, který prezentuje uhlí jako čistou zelenou energii. Stránka má především za cíl vzdělávat spotřebitele, kteří pak budou odolnější vůči praktikám greenwashingu. (EnviroMedia, University of Oregon, 2008)

Další a patrně nejefektivnější metodou boje proti greenwashingu je certifikace. V oblasti spotřebního zboží jsou to například značky EcoCert, Ecologo, Energy Star, Watersense atd. (Terrachoice, 2009) Oblast certifikace ekoturismu a udržitelného turismu jsme už zmapovali v samostatné kapitole. Poslední metodou jak zabránit greenwashingu je zásah vlády a nastolení takového legislativního prostředí, ve kterém by nebyly podobné praktiky možné. Podle Zprávy o greenwashingu²⁴ z roku 2009 jsou veškeré takové snahy vlád Spojených států, Kanady, Austrálie a Spojeného království zatím neúčinné. (Terrachoice, 2009) V současné době neexistuje žádný seriózní výzkum na téma greenwashingu v cestovním ruchu, nicméně většina autorů tvrdí, že na turistickém trhu můžeme pod označením ekoturismus najít jak nedělní procházky, tak megaresorty na pobřeží Středozemního moře. (Honey, 1999; Fennell, 2003) Pro ty, kteří se skutečně snaží dodržet všechny ekoturistické standardy a

---

²⁴ Greenwashing Report 2009

principy může mít takovéto jednání nedozírné následky, neboť narušuje důvěryhodnost celého odvětví. (CREST, 2006)

5.2 Ekoturismus lite

S tímto termínem pracuje především Martha Honeyová (1999) ve své knize *Ekoturismus a udržitelný rozvoj*²⁵. Označuje tak praktiky, které se nedají přímo zařadit jako greenwashing, ale také vědomě nedodržují všechny standardy ekoturismu. Do značné míry je tato nabídka vyvolána rostoucí poptávkou. Jak píše Honeyová (1999): „V posledních letech je možno pozorovat rostoucí počty ekoturistů, kteří jsou méně zvědavý a bez zájmu o sociální, environmentální a politické otázky než tomu bylo v minulosti.“ To potvrzuje i výše zmíněný výzkum zaměřený na ekolodže. Jen 10 procent všech zákazníků vyžadovalo po ekolodžích informace o jejich zodpovědném sociálním a environmentálním chování. (International Finance Corporation, 2004) Tento posun je především způsoben tím, že se ekoturismus stává středním proudem na poli cestovního ruchu a někteří, především starší a bohatší zákazníci upřednostňují raději komfort před ochranou životního prostředí. (Honeyová, 1999) Je to vcelku pochopitelné, ale problém nastává, pokud poskytovatelé ekoturistického zařízení nebo služeb začnou ustupovat ze zásad a pravidel tohoto odvětví. V souvislosti s tímto trendem se také vede diskuze, zda-li současné definice ekoturismu nejsou příliš „vznešené“ – vymyšlené akademickou sférou bez kontaktu s realitou, takže dosažení všech jejich kritérií je v praxi téměř nemožné. David Fennell (2003) vidí dva způsoby řešení: a) souhlasit s tímto tvrzením a modifikovat definice tak, aby byly pružnější (což je převažující směr) b) odmítnout toto tvrzení s tím, že definice musí být takové, aby splnily smysl původního konceptu ekoturismu. Obě varianty znamenají „trade off“, pokud rozšíříme definici riskujeme tím rozmělnění celého konceptu, a stejně tak riskujeme ztrátu veřejného zájmu pokud se budeme držet přísných definic a principů.

---

²⁵ Ecotourism and Sustainable Development

6 Dopady ekoturismu

Ekoturismus zanedlouho oslaví dvacáté narozeniny (pokud za jeho počátek považujeme konec 80. a začátek 90. let minulého století) a za tuto dobu už můžeme vysledovat a zhodnotit jeho dopady. Pro pořádek si je rozdělíme na environmentální, sociální a ekonomické. Tyto dopady byly vyhodnoceny na základě několika studií, nicméně většina autorů je přesvědčena o tom, že je to velmi neprozkoumané pole, které by si vědeckých prací zasloužilo daleko více. O tom, zda-li jsou tato tvrzení založena na potřebě dalších grantů pro jejich práci nebo realitě, můžeme jenom spekulovat. Pro upřesnění vždy budou nejdříve uvedeny pozitivní dopady a posléze i negativní.

6.1 Environmentální

Pozitivní dopady ekoturismu na životní prostředí jsou zřejmé. Ekoturismus je efektivním prostředkem ochrany biodiverzity a kriticky ohrožených ekosystémů především v chudých státech kde nejsou prostředky na státní ochranu přírody. (Woodová, 2002) Například Mastny (2001) zmiňuje, že vlády v rozvojovém světě začaly zakládat chráněné přírodní oblasti v souvislosti s nárůstem ekoturismu, neboť byly schopny financovat jejich provoz z turistiky. Ekoturistika sama o sobě není vázána jen na chráněné přírodní oblasti ale tam kde jsou, je i větší nárůst v počtech ekoturistů. (Mastny, 2001) Dalším pozitivem může být z hlediska přírody i to, že do značné míry ekoturismus funguje jako prevence nelegálního lovu nebo těžby surovin, speciálně dřevin v oblastech tropických pralesů. Ekoturisté fungují nejen jako svědkové těchto ilegálních aktivit, ale také generují mnoho pracovních míst, takže místní lidé nejsou nuceni je podnikat. (Honeyová, 1999) Ekoturismus také mění pohled místních lidí na ochranu přírody. Pokud jsou zahrnuti do rozhodovacích procesů a profitují z provozu ekoturistického zařízení, tak nemají důvod bojovat proti zdroji své obživy. Z lovců a potencionálních škůdců volné přírody se tak stávají strážci a průvodci v přírodních rezervacích. (Honeyová, 1999)

Ledvina (2005) také zmiňuje pozitivní efekt, který má ekoturistická zkušenost na cestovatele. I pouhá návštěva určitého místa může vytvořit dlouhodobou pozitivní vazbu, která se promítne do snahy takové místo chránit (v přeneseném významu i přírodu jako celek).

Následující řádky se budou věnovat negativním dopadům ekoturismu. Obecně jsou negativa daleko lépe zpracována a existuje na ně mnohem více vědeckých prací než na pozitiva, i proto bude tato část delší. Přesto by čtenář neměl nabýt dojmu, že převažují.

Zásadním problémem pro ekoturismus jako koncept je fakt, že většina jeho destinací se nachází v rozvojových zemích, a tudíž velmi daleko od své potenciální klientely, která je tak nucena pro přepravu do cílové oblasti použít nejméně ekologickou dopravu - létání. Například jedna desetidenní cesta letecky na Seychely jinak ekologicky uvědomělého Holanďana nebo Belgičana znamená ekvivalent celé třetiny jeho roční ekologické stopy²⁶. V konečném důsledku to znamená, že veškeré jeho ekologicky šetrné aktivity (třídění odpadu, používání hromadné dopravy, zateplený dům atd.) vyrovnají jednu cestu letadlem, do vzdálené lokality. (Třebízský, 2003) Velkou výzvou je tedy pro ekoturismus zodpovědět, zda-li ekoturismus pomáhající přírodě lokálně stojí za zvýšené emise skleníkových plynů, spotřebu fosilních paliv a tedy za poškozování přírody v globálním rámci. Argumentem může samozřejmě být, že by letecké dopravy bylo použito stejně, jen by nebyl cílem ekoturistický výlet ale například pobyt na pláži. Pokud výčitky přetrvávají je dokonce možné zaplatit organizaci *Vysad' strom dnes*²⁷, která za cestovatele vysadí počet stromů odpovídající délce podniknutého leteckého zájezdu. Za jednosměrnou krátkou cestu do délky 1600 kilometrů zaplatí dva a půl britské libry, za střední cestu do vzdálenosti 6430 kilometrů pak pět liber a cesty nad tuto vzdálenost jsou zhodnoceny na sedm a půl libry. Bohužel není možné zjistit, kolik je za daný obnos vysázeno stromů. (Plant a tree today, 2005)

---

²⁶ Ekologická stopa je definována jako účetní nástroj pro počítání různých ekologických zdrojů, kde jsou různé kategorie lidské spotřeby převedeny na plochy biologicky produktivních ploch, nezbytné k zajištění zdrojů a asimilaci odpadních produktů. (Zelený kruh, 2007) Metodologie této jednotky byla vyvinuta Donem Lotterem a Williamem Reesem na počátku 90. let.

²⁷ Plant a Tree Today

Podle Buckleyho (2001) všechny formy turismu škodí nějakým způsobem životnímu prostředí, ekoturismus obecně se snaží minimalizovat svoje negativní dopady, nicméně jsou zase častěji koncentrovány do oblastí s vysokou přírodní hodnotou. To, do jaké míry je škodlivý záleží především na typu přírodní oblasti a prováděné aktivitě. Například poškození vegetace od bot procházejících turistů je daleko výraznější na alpských loukách, než v tropickém pralese. Nejčastěji jsou zmiňovány tyto environmentální problémy v cílové oblasti v souvislosti s turistikou a ekoturistikou:

- půda - narušení přirozeného pokryvu, chemické změny způsobené znečištěním, eroze půdy (nejšetrnější je pěší chůze, následuje jízda na koni, jízda na horském kole a terénní vozidla)
- vegetace - přestože pěší turisté jsou nejšetrnější k přírodě, tak dlouhodobé a časté našlapování na vegetaci způsobuje velmi těžké škody, dokonce i ty nejodolnější druhy časem umírají, jen je tento proces pomalejší, další ohrožení vegetace hrozí při výstavbě ekolodže nebo jiných typů ubytování v přírodní oblasti
- živočišné druhy - dokonce i v přírodních oblastech, kde je zakázáno lovit má člověk nezvratný vliv na počty zvířat, turisté často svou přítomností negativně ovlivňují rozmnožovací procesy, například u mořských ptáků může vyrušení snížit počty vylíhnutých mláďat až o padesát procent, v Sierra Nevadě jsou známy případy, kdy medvědi opustili zimoviště po vyrušení lyžaři, a to i přesto, že v nich zanechali mláďata.

zdroj: (Buckley, 2001)

Zmiňované problémy nejsou oddělené ale ovlivňuje je vzájemná interdependence v přírodních ekosystémech, tudíž i malé narušení jedné části může mít nepředstavitelné důsledky pro celý systém.

Podle Honeyové (1999), která žila několik let v Kostarice a mohla pozorovat ekoturistický boom v 90. letech na vlastní oči, přinesl ekoturismus kromě mnoha pozitivních věcí, také několik negativních. Některé přírodní parky na pobřeží Pacifiku jako třeba Národní park Manuel Antonio, rezervace Cabo Blanco a

rezervace Carara doplatili na svou přílišnou popularitu a velký počet návštěvníků ztrátou na biodiverzitě. Na vině byl především špatný management těchto chráněných oblastí, který neomezoval počty turistů s ohledem na možnosti infrastruktury a kapacity jednotlivých oblastí.

Je zcela nepochybné, že ekoturismus má určité negativní dopady na životní prostředí ve kterém působí, ale na rozdíl od ostatních forem turismu má alespoň snahu své důsledky minimalizovat. Důraz by měl být především kladen na environmentální management a vzdělávání jednotlivých účastníků a průvodců, tedy následovat zodpovědně základní principy ekoturismu. (Buckley, 2001)

6.2 Sociální

Cestování obecně přispívá k mezikulturnímu dialogu. Hostitelská společnost díky tomu poznává unikátnost a hodnotu své kultury, svých přírodních zdrojů, svých tradičních znalostí. Roste tak sebeúcta mnoha členů této společnosti. Rostoucí sebedůvěra jednotlivých příslušníků vede k vyhledávání dalšího vzdělávání či možnosti různých školení. (Ledvina, 2001) Takováto mezikulturní setkání mají přínos i pro samotné turisty. Kontakt se světem, kde vše nestojí jen na ekonomických hodnotách může u člověka vyvolat sebereflexi a přehodnocení svého konzumního stylu života. Sociální pilíř v ekoturismu zastupuje především zapojení místních komunit do ekoturistického projektu, vzájemný respekt při střetávání odlišných kultur a důraz na sociální spravedlnost (mzdy nejsou podhodnoceny, přesčasy jsou vypláceny atd.). Zapojení místních obyvatel do ekoturismu je jak se shoduje většina výzkumníků velkou výzvou a ne vždy se podaří. Jedním z prvních a úspěšných projektů byla v tomto směru iniciativa CAMPFIRE²⁸ v Zimbabwe. Její zakladatel Clive Stockil pomohl vyjednat dohodu mezi místními lidmi z kmene Shangaan a hoteliéry z firmy Zimbabwe Sun. Výsledkem bylo postavení luxusní ekolodže Mahenye, která ze svého výnosu dává 10 procent těmto místním lidem. Ti na oplátku pomáhají s provozem loveckých a fotografických safari. (Honeyová, 1999) Dalším typickým znakem ekoturismu je vzdělávání. Turisté dostanou dostatečné

---

²⁸ Communal Area Management Programme for Indigenous Resources

množství informací nejen o přírodních oblastech ale také o kultuře a zvycích v navštívené zemi, což by mělo fungovat jako prevence mezikulturních nedorozumění. Nejčastěji jsou tyto informace předávány ve formě letáků, map, brožurek, nebo značek podél cest. (Sørensen, Baraza, Mirovsky, & Van, 2002) Místní obyvatelé ekoturismus obohacuje nejen v novém pohledu na udržitelný rozvoj v jejich oblasti, ale také jim otevírá cestu k novým poznatkům a vzdělání. Studie WWF z projektu rozvoje ekoturismu v oblasti Sabah v Malajsii ukázala, že si místní lidé v průběhu projektu osvojili znalosti pohostinství, marketingu, ovládání počítače a základů angličtiny. (WWF, 2001) Nutno podotknout, že to bylo pod vedením lidí z WWF v rámci programu budování kapacit.

Přesto, že minimalizace negativních sociálních dopadů ekoturismu je jednou z jeho priorit, tak v praxi k nim přesto dochází. Největším problémem je zejména:

- ztráta místní kultury – lokální tradice a obřady podlehnou pod náporům kultury, kterou si s sebou přivezou turisté, a která bývá alespoň pro mladší obyvatelé daleko přitažlivější,
- komercializace místní kultury – souvisí s předchozím bodem, místní tradice a obřady jsou prodávány (eko)turistům a ztratí pro místní obyvatelé svůj původní smysl,
- ztráta vlastní hodnoty – souvisí s předchozím bodem, domorodí obyvatelé si přestanou vážit sama sebe, neboť jejich vlastní kultura jim připadá ve srovnání s tou invazní (turistickou) méně hodnotná a atraktivní,
- změna tradiční rodinné vazby – nová dělba práce sebou přináší i jiné nároky na volný a pracovní čas, což má důsledky i v rodinné struktuře,
- ztráta zájmu o tradiční hospodaření – práce v turismu je atraktivnější a pohodlnější než tradiční formy hospodaření jako je například zemědělství,
- rozkol ve společnosti – princip, že ekoturismus obohacuje celou komunitu není všude aplikovatelný, a proto mohou vznikat do té doby neznámé spory mezi těmi, které ekoturismus obohacuje a těmi, které ne,
- kriminalita – nejčastěji se hovoří o prostituci, hazardu, nebo drogách, v případě těchto nelegálních aktivit není většinou na vině ekoturismus, nebo alespoň ne v jeho cílových přírodních oblastech.

zdroj: (Woodová, 2002)

Někteří autoři dále zmiňují nerovný přístup k ženám v ekoturismu. Například o ekoturistické projekty v Amazonii se nejčastěji starají muži, zatímco ženy obhospodařují domácnost. Na opačném konci světa - v Nepálu přibližně 70% procent zaměstnanců v pohostinství jsou muži. (Sørensen, Baraza, Mirovsky, & Van, 2002) Toto vyloučení žen z ekonomických aktivit může mít velké důsledky na celou místní společnost, nicméně seriózní výzkumy na tomto poli zatím provedeny nebyly.

6.3 Ekonomické

Jak již bylo zmíněno výše, tak neexistuje žádný globální průzkum čistě ekoturistického trhu, nicméně podle UNWTO všechny typy turismu spojeného s přírodou (tedy hlavně ekoturismus) tvoří dvacetiprocentní podíl na celosvětovém turismu. (UNWTO, 1998) Podle organizace TIES se pohyboval zisk z přírodní turistiky v roce 1994 mezi 166 až 250 miliardami amerických dolarů. (TIES, 2000) Srovnatelné analýzy pozdějšího data nejsou bohužel dostupné, nicméně je oprávněné se domnívat, že tyto zisky stoupají srovnatelně s tím, jak roste tento trh, což je přibližně mezi 10 a 25 procenty ročně v závislosti na regionu. (UNWTO, 1998) Ekoturismus nepřispívá nejen globální ekonomice, ale je hlavně zaměřen na tu lokální v místě působení. Výhodou ekoturismu je, že dokáže zastoupit některé neudržitelné způsoby hospodaření s přírodními zdroji a je dokonce ziskovější. Například národní park Corcovado v Kostarice, který leží v oblasti bohatých nalezišť zlata vydělával každým rokem na (eko)turistice přes milion amerických dolarů, což je dvakrát více než těžba zlata v té samé oblasti. (Honeyová, 1999) Stejně tak se ukázal ekoturismus výnosnější než farmaření a to především v aridních a poloaridních oblastech. Ve studii z Jihoafrické republiky například bylo spočítáno, že na stejném výměru savany ekoturismus vydělá třikrát více než chov dobytka. (Honeyová, 1999). Ledvina (2005) píše: „Ekoturistika je příležitost jak vytvářet ekonomické zisky v doposud relativně nedotčených přírodních oblastech, kde ještě nedošlo k tradičnímu rozvoji.“ Šetrné zavedení alternativní turistiky založené na

přírodě může přispět k rozvoji ekonomiky rozvojových zemí bez negativních dopadů na životní prostředí, které zažily rozvinuté státy. (Sørensen, Baraza, Mirovsky, & Van, 2002) Dalším pozitivem, může být, že ekoturismus se snaží zamezit únikům finančních prostředků z místa působení, což je velký problém dnešního masového turismu ovládaného nadnárodními korporacemi. Ekoturismus klade důraz na podporu místní ekonomiky nejen primárně (samotné provozování ekoturistiky), ale i sekundárně (přináší pozitivní důsledky i pro místní lidi přímo nezapojené do ekoturismu). V závislosti na regionu a místních zvycích je i různá potřeba místních lidí podílet se na (eko)turismu. Woodová (2002) zmiňuje: „V Latinské Americe místní lidé často provozují drobné podnikání jako jsou menší ubytovací zařízení, bary, nebo prodej suvenýrů takže z turismu benefituje větší procento obyvatel a úniky financí z místa působení turismu nejsou velké. Ekoturismus se snaží těmto únikům zabránit i v místech, kde drobné podnikání není možné z různých důvodů. Nejčastějšími nástroji jsou především různé poplatky za pronájem půdy, vstupné do přírodní oblasti, nebo prodej místních výrobků jako suvenýrů turistům. Typickou ukázkou takového způsobu hospodaření můžeme najít v Keni, kde kmen Masajů, který nemá zájem na provozování drobného podnikání především z důvodu zachování tradičního stylu života, pronajímá svou půdu společností provozujícím safari. Takto získané prostředky jdou do fondů komunity, která z nich pak financuje své živobytí. (Woodová, 2002)

Ekoturismus má za cíl maximalizovat ekonomický přínos v zemi působení, nicméně podle statistik neméně podporuje i leteckou přepravu – tedy tu, která se nejméně shoduje s ekoturistickými principy. Podle výzkumu převzatého z Honeyové (1999) 61 procent všech zisků z turismu ve Spojených státech z roku 1995 patřilo letecké dopravě. A jak již bylo řečeno výše, většina destinací ekoturismu se nachází v takové vzdálenosti od svých potenciálních klientů, že je letecká doprava nezbytná. Z toho je možné usuzovat, že v ekoturistické dovolené zabírá letecká doprava nejméně polovinu, ale spíše větší část rozpočtu.

Fennell (2003) zmiňuje další negativní ekonomické jevy: „Ekoturismus aby byl úspěšný musí fungovat jen v malém rozsahu, z tohoto důvodu nemusí jeho ekonomický přínos postačovat pro všechny členy komunity.“ Výsledkem může být

narůstání sociálních rozdílů v komunitě a tím vznikající napětí mezi členy, kteří z ekoturismu profitují a těmi, kteří ne. Podobného problému si všímá Ledvina (2005) když píše: „Například průvodci, kteří vodí ekoturisty po přírodních či kulturních místech, najednou vydělávají více peněz než lokální vůdci či autority. To někdy vede k oslabení pozice těchto autorit, a tak narušení vzájemných sociálních vazeb v celé komunitě.“

6.4 Zhodnocení dopadů ekoturismu

Tato kapitola má za cíl vymezit dopady ekoturismu. Je třeba si uvědomit, že jsou všechny vzájemně propojeny a také, že tento výčet je pravděpodobně jen neúplným odrazem reality, tak jak se ho pokusili zachytit ekoturističtí odborníci. Jak jsem se snažil poukázat, tak ekoturismus není (ani by být nemohl) černobílý a většina popsaných negativních dopadů je dle mého názoru způsobena především nenásledováním základních principů ekoturismu.

7 Případová studie Bosna a Hercegovina

7.1 Úvod

Oblast Balkánského poloostrova patří mezi jeden z nejméně vyspělých regionů v Evropě a pro mnoho lidí je také synonymem chudoby v sousedství prosperující Evropské unie. I díky tomu tady však zůstalo bohatství jiného typu, které ekonomové změřit neumí – neposkrvněná příroda a historické památky. Možná právě ty by mohly pomoci z bludného kruhu chudoby.

Stále více lidí na celém světě hledá místa s neporušenou přírodou a v nich klid, který jim moderní civilizace poskytnout nedokáže. Alespoň po dobu dovolené se chtějí ocitnout v krajině, která zůstala člověkem nepokořena a uchovala si svou divokou podobu. Těžko přístupné hory Západního Balkánu tyto podmínky beze zbytku splňují. Jejich výjimečnost z turistického hlediska posiluje i fakt, že tato oblast stála po staletí na křižovatce tří civilizačních okruhů – pravoslaví, islámu a latinského západu. K uchování těchto přírodních a kulturních památek je zapotřebí finančních prostředků, ale hlavně vůle. Obojího je nedostatek. V podmínkách, kde se lidé musí starat hlavně o vlastní živobytí není ani pomyšlení na ochranu kulturních a přírodních hodnot. Jednou z mála možností jak spojit ekonomický zisk s ochranou životního prostředí, nabízí ekoturismus. Cílem případové studie proto bude zhodnotit tuto zemi z pohledu jejího potenciálu k rozvoji ekoturistiky prostřednictvím rozboru její fyzickogeografické a socioekonomické charakteristiky s krátkým náhledem do již realizovaných projektů a přehledem možných rizik.

7.2 Fyzickogeografická charakteristika

Bosna a Hercegovina (dále také jako BiH) se nachází v jižní Evropě v západní části Balkánského poloostrova. Státní území pokrývá 51 197 kilometrů čtverečních (km²) souše a 12,2 km² moře. Celková délka hranice je 1538 kilometrů (km), z toho nejdelší

část tvoří hranice s Chorvatskem (932 km), dále Srbskem (357 km) a s Černou Horou (249 km). (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2007)

Současná geomorfologická stavba Balkánského poloostrova se začala formovat v mladších druhohorách a starších třetihorách v důsledku dlouhotrvajícího tlaku Jaderské desky na desku Euroasijskou. V průběhu této orogeneze vznikl systém mohutných horských pohoří, jako jsou například Pyreneje, Apeniny, Alpy, Dinárské pohoří atd. Vertikální i horizontální pohyby ker alpínského orogénu nejsou ukončeny dodnes a proto nadále trvá nebezpečí zemětřesení. Většinu území Bosny a Hercegoviny pokrývá horský systém Dinárského pohoří, který začíná na západě ve Slovinsku a táhne se přes Chorvatsko, Bosnu a Hercegovinu, Srbsko, Černou Horu, Kosovo až do Albánie na východě. Toto pohoří se člení na Severozápadní část, pokrývající hlavně Slovinsko a Chorvatsko. Dále pak na mohutnou Střední část charakteristickou krasovými polji a zaoblenými horskými skupinami tzv. bilami, která se nalézá z větší části na území Bosny a Hercegoviny. A nakonec Jihovýchodní část, která dosahuje největších výšek, nachází se na územích BiH, Černé Hory a Albánie a od Střední části ji oddělují řeky Neretva a Drina. Nejvyšší soustava Dinárského pohoří se jmenuje Prokletije s nejvyšším vrcholem Maja e Jezercës s výškou 2694 metrů nad mořem (m.n.m), která se nachází se v severní Albánii na hranicích se Srbskem a Černou Horou. V BiH je nejvyšší pohoří Maglič s vrcholem Bosanski Maglič, který dosahuje výšky 2386 m.n.m. Celkem je v Bosně a Hercegovině 12 hor vyšších než 2000 m.n.m. (Federalni zavod za statistiku FBiH, 2008) Celé Dinárské pohoří je tvořeno z vápence, takže je velmi bohaté na krasové útvary jako jsou polje, škrapy, nebo závrtvy.

Bosna a Hercegovina má osm hlavních řek: Una, Vrbas, Bosna, Drina, Sáva a Neretva s přítoky Trebisnjica a Cetina. K úmoří Černého moře patří 75% procent (%) z nich a jen 25% k úmoří Jaderského moře (OSCE, 2007) Nejdélší řeka na území BiH je Drina s 346 km, následuje Sáva s 331 km (celkově má 945 km) a třetí nejdélší řekou je Bosna s 271 km. Bosna a Hercegovina má relativně málo jezer. Největším je jezero Plivsko s plochou 1148 km², které je situováno ve středu země nedaleko města Jajce. Následuje jezero Buško s plochou 55,8 km² a nacházející se na jihu země při hranicích s Chorvatskem. Třetím největším jezerem co do plochy je jezero Modračko se 17 km²

plochy, které leží na severovýchodě země nedaleko města Tuzla. Další jezera jsou Ramsko, Peručačko, Zvorničko, Jablaničko, Blidinje atd. (Federalni zavod za statistiku FBiH, 2008)

Dle klimatických charakteristik se země člení na tři části: Panonskou nížinu, Horské a polohorské oblasti a pobřeží Jaderského moře. Panonská nížina leží na severu země a převládá v ní kontinentální klima. Zimy jsou mírné s průměrnou teplotou v nejchladnějším měsíci lednu od -0,2 do -0,9 stupňů Celsia (°C). Naopak léta bývají dlouhá a teplá s průměrnou teplotou v nejteplejším měsíci červenci od 21 do 23 °C. Roční úhrn srážek se pohybuje od 1050 milimetrů (mm) na západě území do 750 mm na východě území. Horské a polohorské oblasti zabírají většinu plochy Bosny a Hercegoviny. Jsou charakteristické krátkým teplým létem a dlouhou chladnou zimou. Průměrná celoroční teplota je 5 až 7 °C. Nejchladnější teplota je v lednu a pohybuje se od 2,5 do - 3°C. Minimální teploty mohou klesnout až na - 35°C. Roční úhrn srážek se pohybuje kolem 1200 mm. Klimatická oblast Jaderského moře zabírá v BiH jen velmi malé území kolem města Neum na jihu země. Je charakteristická dlouhými teplými léty a mírnou zimou. Průměrná celoroční teplota vzduchu se pohybuje od 14 do 14,7 °C. V oblasti jsou poměrně velké roční srážkové úhrny, které dosahují od 1500 do 2000 mm. Srážky jsou nejčastější v období zimy a jara, zatímco léta bývají poměrně suchá. (Republički hidrometeorološki zavod Banja Luka, 2008)

Z hlediska přírodních rizik je Bosna a Hercegovina poměrně bezpečná země. Závažnější ohrožení může přijít jen v podobě zemětřesení, záplav a nebo sucha. Otřesy půdy se v zemi sledují již od roku 1905, kdy byla postavena první seismická stanice nedaleko Sarajeva. Za tuto dobu bylo zaznamenáno více než 10 tisíc zemětřesení a z toho 1161 bylo vyhodnoceno jako závažnějších. Průměrně se v BiH denně vyskytnou tři zemětřesení, jsou však velmi malé intenzity do dvou stupňů Mercalliho škály. Závažnějších zemětřesení, která mají potenciál poškodit budovy, nebo jenom být zaznamenána bez přístrojů, je průměrně deset za rok. (Brlek, 2005) Poslední větší zemětřesení proběhlo v Bosně a Hercegovině 3. února 2009 a mělo 4 stupně Richterovy škály. Hypocentrum leželo v hloubce dvou kilometrů pod zemským povrchem a nacházelo se přibližně 60 kilometrů severozápadním směrem

od Sarajeva. (USGS, 2009) Obecně se však dá říci, že riziko skutečně ničivého zemětřesení není velké a je na stejné úrovni jako u okolních států.

Povodně v BiH nastávají většinou na konci zimy nebo v průběhu jara a nejčastěji zasahují jižní část území státu. V naprosté většině případů jsou způsobeny rychle tajícím sněhem v horských oblastech, nebo prudkými dešťovými srážkami. Největšími povodněmi z posledních let byly ty z dubna 2004. Po dlouhotrvajících intenzivních deštích se rozvodnily řeky Pliva, Vrbas, Bosna, Sana, Vrbanja, Josavka, Una, Lasva, Zdena, Neretva, Drina a Sáva. Nejkritičtější situace byla v okolí města Bosanski/Srpski Brod, kde voda zaplavila na 850 domů. Povodně přímo postihly na 250 až 300 tisíc lidí. (UNDP, 2004) Poslední velkou povodeň v Bosně a Hercegovině zapříčinily přívalové deště z druhé poloviny ledna a začátku února 2009. Postiženo bylo na 2600 lidí z obcí Trebinje, Popovo polje, Ravno, Neum a Svitava. Povodeň znehodnotila zásoby jídla, kontaminovala zásoby pitné vody a zaplavila na 170 domů. (DREF, 2009)

Sucho pravidelně sužuje jižní části země a to téměř bez výjimky jen v letních měsících nejčastěji v červenci a srpnu. Každoročně způsobuje velké ekonomické škody převážně v zemědělské produkci. Prevence by měla spočívat především v budování rezervoárů na dešťovou vodu, přizpůsobení zemědělství plodinám odolným proti suchu, nebo zavedení moderních technologií do zemědělské výroby snižujících spotřebu vody a vypařování (nové závlahové systémy, mulčovací technologie atd.). (Vlahinič & Čustovič, 2001)

7.3 Socioekonomická charakteristika

Bosna a Hercegovina je složený stát - federace založená na etnickém principu. Tento stát vznikl následkem Daytonských mírových dohod v roce 1995 za účelem zabránění rozpadu tohoto státního uskupení po občanské válce mezi léty 1992 a 1995. Federace je symetrická a rozdělena na dvě státní entity. Hranice mezi jednotlivými entitami je tvořena tzv. Inter Entity Boundary Line (dále jen IEBL), která měla za cíl od sebe oddělit znepřátelené strany z doby občanské války. První entita je Republika srbská s hlavním městem Banja Luka a druhá je Federace Bosny a Hercegoviny s hlavním městem Sarajevo. Zvláštní status má oblast Brčko, která je de facto

kondominium obou entit a stále spadá pod mezinárodní dozor kvůli strategické poloze a sporům, ke které entitě by měla patřit.

Entita Federace Bosny a Hercegoviny se člení na kantony, celkem je jich 10 a mají správní funkci. Ty se dále dělí na obce, těch je v rámci této entity 79 a jsou samosprávné. Entita Republika srbská se člení pouze na obce a jejich celkový počet v rámci této entity je 62. (Geohive, 2000-2009)

Poslední sčítání obyvatelstva proběhlo v roce 1991 a další se plánuje až na rok 2011. To znamená, že v současné době nejsou k dispozici příliš přesné statistiky o počtech obyvatel. (UN Statistics Division, 2009) Nicméně existují odhady, že v Republice srbské žilo k červnu 2008 1 471 529 obyvatel a ve Federaci Bosny a Hercegoviny 2 327 195 obyvatel. Samostatná oblast Brčko má dle odhadů z roku 2001 43 516 obyvatel. Dohromady má tedy celý stát 3 842 240 obyvatel. (Geohive, 2000-2009) Bosna a Hercegovina je multietnický stát. V cenzu z roku 1991 se přihlásilo k srbskému etniku 31,2 % obyvatel, k chorvatskému 17,4 % obyvatel, k bosňáckému (dříve označované za muslimské etnikum) 43,5 % obyvatel, 5,6 % obyvatel k jugoslávskému etniku a zbývající desetiny procenta patří Černohorcům, Romům a ostatním etnikům. (Federalni zavod za statistiku, 1991) Z oficiálních statistických zdrojů nebylo možno dohledat novější odhady. CIA World Fact Book dává k roku 2000 následující údaje: Bosňáci 48 %, Srbové 37,1 %, Chorvati 14,3% a ostatní etnika 0,6 %. (CIA, 2000) Oficiální jazyky jsou bosenština, chorvatština a srbština, což jsou ale vzájemně srozumitelné spisovné verze téhož jazyka.

Hlavním městem celého státu Bosny a Hercegoviny a entity Federace Bosny a Hercegoviny je Sarajevo, které má přibližně 480 000 obyvatel. Hlavním městem entity Republika srbská je Banja Luka se 180 000 obyvatel. Dalšími velkými městy jsou Tuzla se 100 000 obyvatel, Mostar s 85 000 obyvatel a Zenica se 70 000 obyvatel.

Hrubý domácí produkt (HDP) činil 12 833 milionů EUR v roce 2008. Přepočteno na jednoho obyvatele je to pak 3 340 EUR (Centralna Banka Bosne i Hercegovine, 2009) Z 10 % byl tvořen primárním sektorem, z 24 % pak sekundárním sektorem a služby činily skoro 66 %. (CIA, 2000) Takováto skladba HDP odpovídá moderním vyspělým státům. Reálný růst HDP byl 5,5 procenta v roce 2008. Celkový dluh státu byl 2 143 milionů EUR k roku 2008. (Centralna Banka Bosne i Hercegovine, 2009) Z toho

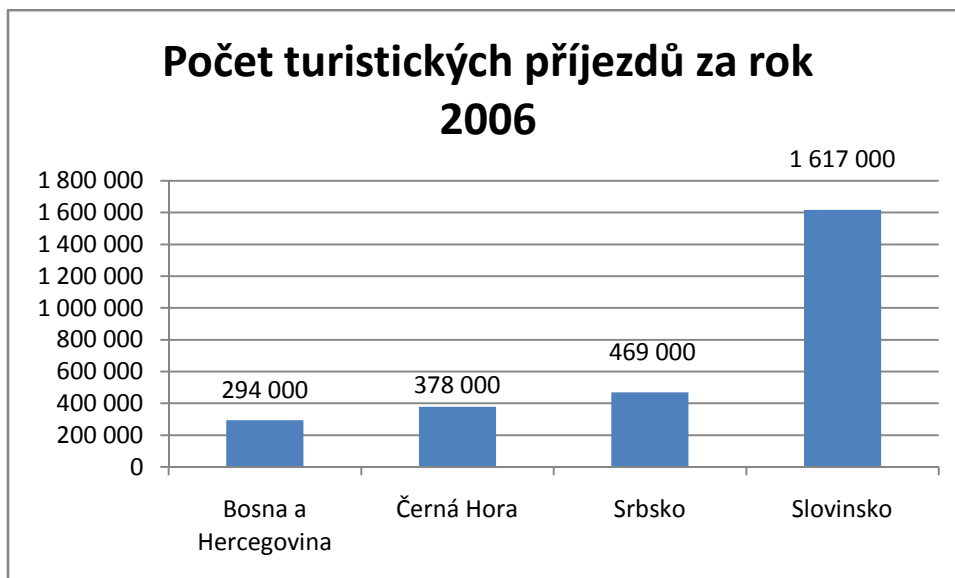
největší část byla u různých skupin Světové banky – přes dvě miliardy KM. Bilance zahraničního obchodu je záporná. Import převyšuje export skoro trojnásobně. Nejvýznamnějšími zahraničními partnery jsou především okolní země, jako je Chorvatsko, Srbsko, Černá Hora a pak státy Evropské unie Německo, Itálie, Řecko atd. Válkou zničená ekonomika se snaží s pomocí mezinárodních organizací o co největší přímé zahraniční investice. Jen v roce 2005 činily 242,7 milionů EUR a to především od Chorvatska (15,6 % celkových investic), Rakouska (14,8 %), Litvy (13,2 %), Slovinska (12,2 %) atd. (SEEurope.net, 2007) Vláda Bosny a Hercegoviny se snaží vytvořit co nejpríznivější prostředí pro zahraniční investice vytvářením vhodné legislativy. Již v roce 1998 vznikl speciální zákon o přímých zahraničních investicích garantující stejná práva domácím i zahraničním investorům. Zahraniční investoři mají také možnost pojistit svou investici u Fondu Evropské unie pro garanci investic v Bosně a Hercegovině²⁹, který je spravován Multilaterální agenturou pro garanci investic (MIGA) ze skupiny Světové banky. (SEEurope.net, 2007)

7.4 Turismus

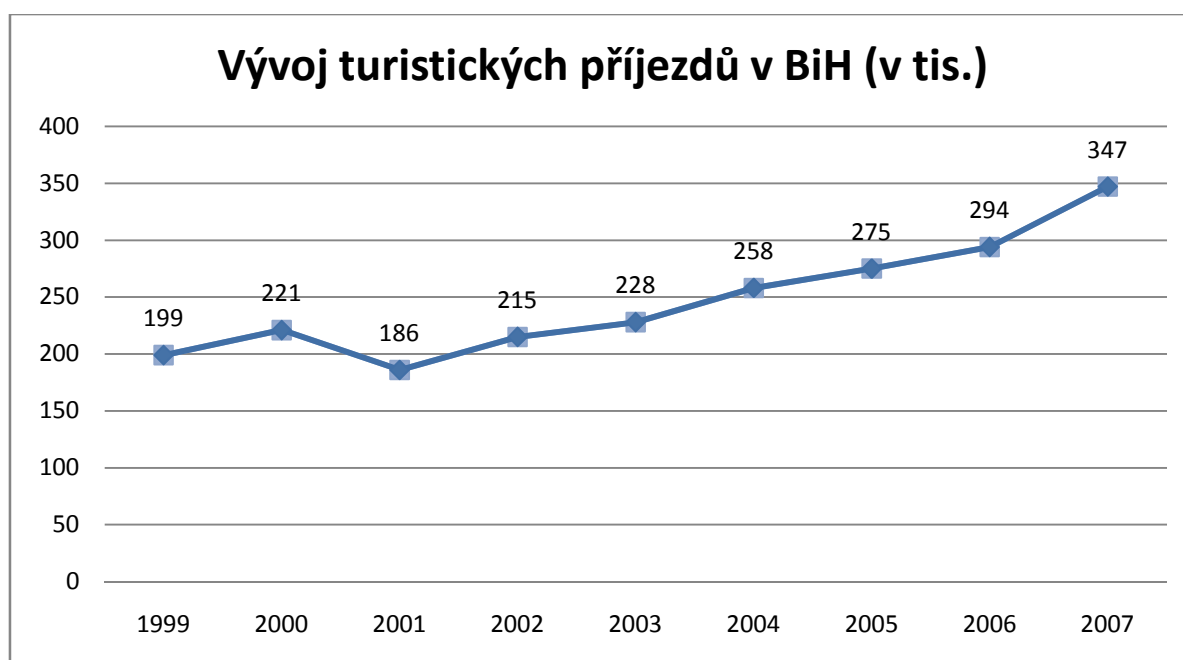
Turismus patří spolu se s automobilovým, energetickým a dřevozpracujícím průmyslem mezi klíčové sektory ekonomiky Bosny a Hercegoviny. Podle *Statistické ročenky 2008* bylo za rok 2007 celkem zaznamenáno 347 320 turistických příjezdů v BiH a z toho bylo 138 313 místních turistů a 209 007 zahraničních turistů. Z cizinců jsou nejčastěji zastoupeni především občané okolních států, nejvíce pak z Chorvatska s 38 510 příjezdy, dále pak ze Slovinska s 26 939 příjezdy a na třetím místě z Německa s 14 604 příjezdy. (Agencija za statistiku BiH, 2008) Ve srovnání s okolními zeměmi je na tom Bosna a Hercegovina stále nejhůře. (viz obrázek 6). I mnohem menší stát Černá Hora má více turistických příjezdů. Chorvatsko do grafu raději přidáno nebylo, neboť se svými 8 659 tisíci turistických příjezdů je zcela mimo regionální měřítko. Takto špatný výsledek BiH je pravděpodobně stále důsledek občanské války a z ní plynoucí špatný obraz země mezi zahraničními turisty.

---

²⁹ European Union Investment Guarantee Trust Fund for Bosnia and Herzegovina

Obrázek 6: Srovnání počtu turistických příjezdů za rok 2006. Zdroj dat: (UNWTO, 2008)

Obrázek 7: Vývoj turistických příjezdů v BiH mezi lety 1999 a 2007. Zdroj dat: (Agencija za statistiku BiH, 2008)

Na Obrázku 7 nicméně můžeme pozorovat dlouhodobý nárůst počtu turistických příjezdů. Světová turistická organizace podle FIPA (2005) zařadila Bosnu a Hercegovinu mezi státy s nejvyšším nárůstem turistů, který by měl být průměrně 10,5 % ročně. Turismus má v Bosně a Hercegovině velký potenciál především z následujících důvodů:

- dobrá vzdálenost k evropskému trhu, který generuje největší počty turistů na světě,
- nedotčené přírodní oblasti různých typů od pobřežních až po horské,
- bohatá fauna a flora (velké množství endemických druhů),
- bohaté kulturní dědictví zahrnující tradiční zvyky, umění, architekturu a kulinářské speciality,
- vysoká úroveň místní pracovní síly se znalostí mnoha světových jazyků, především němčiny, angličtiny, italštiny a francouzštiny,
- vhodné klimatické a geografické charakteristiky pro turismus.

Zdroj: (FIPA, 2005)

S ohledem na tyto komparativní výhody se proto doporučuje především zaměření na turismus kulturní, zdravotní a přírodní (dobrodružný turismus a ekoturismus) (SEEurope.net, 2007). Země je velmi bohatá na kulturní a historické památky především díky své geografické poloze na křižovatce různých kulturních okruhů a z toho plynoucímu multietnickému složení obyvatelstva. Na *Seznamu světového dědictví UNESCO* jsou zatím zapsány pouze dvě kulturní památky z Bosny a Hercegoviny. Je to Stari Most v Mostaru a Mehmed Paša Sokolovič most ve Višegradu. Další památky se o zápis ucházejí a jsou zapsány na nominačním seznamu UNESCO. Jedná se například o historické centrum Sarajeva, středověkou pevnost ve městě Jajce, středověké osídlení v Počitelji, nebo unikátní kombinace přírodních a kulturních památek v Blagaji, Blidinji a Stolacu. (UNESCO, 2007) Zapsáním na seznam *Světového dědictví* může země přilákat větší množství turistů, a také se tím zvyšuje šance na zachování památek budoucím generacím. Velkou výhodou kulturního turismu je, že není sezónního charakteru a není závislý na dobrém počasí. Za rok 2003 tvořil tento segment turismu v Bosně a Hercegovině celou čtvrtinu všech turistických příjezdů. (FIPA, 2005)

Zdravotní turismus představuje především cestování do lázní a za wellness a fitness aktivitami. Používání minerálních vod ve zdravotnictví v Bosně a Hercegovině má velmi dlouhou tradici, která sahá až do starověku. V současné době je zde na patnáct lázní po celé zemi s celkovou kapacitou 3 450 lůžek. Což je stále relativně málo - pro srovnání je to asi o polovinu méně než má regionální velmoc sektoru Slovinsko s počtem 6 400 lůžek. (Belejová, 2002) Nejznámější z nich jsou situovány v Ilidži blízko Sarajeva, ve Fojnici, Kiseljaku, Tuzle, Olovu, Srebrenici, Višegradu a Tesliči. Minerální a radioaktivní voda působí blahodárně především na prevenci nebo léčbu nemocí oběhové soustavy. Tento typ turismu činil 26 procent všech turistických příjezdů v Bosně a Hercegovině za rok 2004. (FIPA, 2005)

Přírodní turismus a jeho dvě podkategorie - dobrodružný turismus a ekoturismus jsou v Bosně a Hercegovině patrně nejméně rozvinuté, ale zároveň mají také největší potenciál. Dobrodružný (někdy také zvaný aktivní) turismus je silně závislý na geografických specifikách. Vzhledem k tomu, že není přesně definován, tak budou uvedeny jen ty aktivity, které mohou mít výraznější vliv na rozvoj turismu. V BiH je v zimě možné provozovat především tyto aktivity: sjezdové lyžování a snowboarding, a v létě: pěší turistika, rafting, kanoistika, paragliding a horolezectví. Bosna a Hercegovina má množství kvalitních lyžařských center. Největším je středisko Jahorina s celkovým počtem více než dvaceti kilometrů sjezdových tratí s ubytovací kapacitou tří tisíce lůžek. Druhým v pořadí je Bjelašnica, která leží ve vzdálenosti 30 kilometrů od Sarajeva s celkovou délkou sjezdových tratí 8 345 metrů. Dohromady má BiH dohromady k dispozici skoro 50 kilometrů sjezdových tratí s lanovkami a vleky schopnými přepravit více jak 20 tisíc lyžařů za hodinu. (FIPA, 2005) Rafting je provozovaný především na řekách Una, Neretva, Vrbas a Tara, které jsou jedny z nejčistších na Balkánském poloostrově. Celkem je v Bosně a Hercegovině přes 16 provozovatelů této adrenalinové zábavy a jedná se o jeden z nejpobulárnějších dobrodružných sportů v této zemi. (FIPA, 2005)

Výčet segmentů turismu by nebyl kompletní bez ekoturismu, ale vzhledem k jeho důležitosti pro tuto případovou studii mu bude věnována celá následující kapitola.

Turismus stejně jako ostatní segmenty ekonomiky velmi doplatil na občanskou válku mezi léty 1992 a 1995 a tyto důsledky jsou stále patrné. Ve *Střednědobém plánu*

rozvoje³⁰, který si připravovala sama vláda Bosny a Hercegoviny pod vedením expertů z Mezinárodního měnového fondu a Světové banky, byly identifikovány následující problémy turismu:

- absence dlouhodobé strategie rozvoje turismu,
- nedostatečný legislativní a institucionální rámec turismu,
- absence dlouhodobé vize na všech stupních turistického sektoru,
- nedostatečné ubytovací kapacity a malá nabídka turistických služeb,
- nefunkční nebo neefektivně fungující stávající turistická infrastruktura,
- nedostatek místního kapitálu k revitalizaci turistického průmyslu,
- nedokončený privatizační proces ubytovací infrastruktury,
- nízká kvalita poskytovaných služeb,
- zadlužení mnoha turistických společností,
- nedostatek kvalifikovaného managementu
- sezónní fungování

Zdroj: (IMF, 2004)

Proti těmto problémům je potřeba bojovat především partnerstvím vlády se soukromým a neziskovým sektorem a vyvinout tak dlouhodobou strategii rozvoje turismu, harmonizovat legislativu se standardy Evropské unie, zajistit financování pro turistický sektor ze speciálních zdrojů, podpořit rozvoj malých a středních podniků, vybrat klíčové turistické destinace pro přednostní rozvoj, podpořit místní a zahraniční investory v investicích do cestovního ruchu, zvýšit povědomí místních lidí o důležitosti přírodních zdrojů a zvyšovat kvalifikaci pracovní síly v turistickém ruchu. (IMF, 2004)

7.5 Ekoturismus v Bosně a Hercegovině

Ekoturismus je pravděpodobně odvětví turismu, které má v Bosně a Hercegovině největší potenciál rozvoje. Je to dáno stejně jako u dobrodružného turismu především ideálními geografickými podmínkami a nepoškozenou přírodou. (FIPA, 2005) Většina organizací zabývajících se ekoturismem v Bosně a Hercegovině identifikují

---

³⁰ Také známé pod názvem Poverty Reduction Strategy Papers (dále jen PRSP)

několik problémů především venkovských a horských oblastí, které by mohla tato forma turistiky pomoci odvrátit. Z environmentálního hlediska je to hlavně nelegální těžba dřeva a písku, špatné nakládání s odpady a ilegální zástavba v přírodních oblastech. Socioekonomické problémy jsou pak malé mzdy, nezaměstnanost a z toho plynoucí vyliďňování venkova, ztráta tradic atd. (USAID, 2006; Green Vision, 2004)

Místa s největším potenciálem rozvoje ekoturismu jsou v Bosně a Hercegovině hlavně horské oblasti a oblasti s ochranou přírody.

Podle Bjeljace, Radovanoviče, a Mijoviče (2003) můžeme na území Bosny a Hercegoviny identifikovat hory a horská pásma výjimečně vhodná pro rozvoj turismu a ekoturismu. Jedním z nich je horské pásmo Bjelašnica s nejvyšším vrcholem ve výšce 2067 m.n.m, které se proslavilo jako dějiště zimní olympiády v roce 1984. Nachází se necelých 30 km od Sarajeva a narozdíl od většiny ostatních horských oblastí v BiH je dostupné i v zimním období. Vzhledem k blízkému hlavnímu městu má Bjelašnica na bosenské poměry slušně vyvinutou turistickou infrastrukturu s dobrým značením turistických cest a dvěma funkčními horskými chatami. Na hřebeni se nachází nejvýše položená vesnice v Bosně a Hercegovině Gornji Lukomir, kde probíhá několik ekoturistických projektů na komunitní bázi (viz. dále). (Gomez, 2005) Dalším horským hřebenem v centrální části BiH s velkým ekoturistickým potenciálem je Vranica. Vyznačuje se snadnou dopravní dostupností, populárním ledovcovým jezerem Prokoško, endemickými druhy plazů a patrně nejlépe zachovalou tradiční vesnicí pastevců v celém Dinárském pohoří. Od jezera Prokoško vedou jedny z nejhezčích treků v BiH k vrcholům Nadkrstac (2110 m.n.m.) a Ločika (2106 m.n.m.). (Gomez, 2005) Poslední oblast zvláště vhodnou pro rozvoj (eko)turismu identifikuje kolektiv autorů Bjeljac, Radovanovič a Mijovič (2003) v horském hřebeni Prenj. Je situován mezi městy Sarajevo a Mostar a patří k nejvyšším v BiH. Někteří autoři (Gomez, 2005) ho označují jako klenot mezi horskými oblastmi Bosny a Hercegoviny. Vyznačuje se velmi špatnou stávající turistickou infrastrukturou a po každém návštěvníkovi vyžaduje velké zkušenosti s vysokohorským terénem. I proto je vhodný pro rozvoj ekoturistiky, neboť zde nejsou žádné ubytovací kapacity a nezkušené návštěvníci by mohli využít služeb průvodce. V oblasti je pět vrcholů vyšších než 2 000 m.n.m., které jsou velmi

turisticky atraktivní. Je to Lupoglav (2102 m.n.m.), Herač (2046 m.n.m.), Zelena Glava (2115 m.n.m.), Otiš (2097 m.n.m.) a Velika Kapa (2007 m.n.m.). Tento výčet poskytuje jen pohoří nebo horské oblasti vyjíměčně vhodné pro rozvoj ekoturismu, nicméně vzhledem k faktu, že hory pokrývají téměř dvě třetiny povrchu Bosny a Hercegoviny je tento výčet jen malým zlomkem.

Chráněná území jsou jedním z hlavních cílových míst působení ekoturismu. V Bosně a Hercegovině je dáno jejich zakládání *Zákonem o ochraně přírody* ve sbírce zákonů BiH 4/65 přijatém 5. února 1965. (Ministarstvo okoliša i turizma FBiH, 2008) Chráněná území se dělí podle stupně ochrany a velikosti plochy na přírodní rezervace s přísnou ochranou přírody³¹, spravované přírodní rezervace³², národní parky a speciální přírodní rezervace. Národní parky jsou v současné době v Bosně a Hercegovině jen dva³³ – Kozara a Sutjeska. Přírodních rezervací s přísnou ochranou přírody je pět: prales Peručica v Národním parku Sutjeska, prales na hoře Klekovač, prales Janja poblíž města Sipovo, prales Žuča – Rybnica poblíž Kakanji, prales Plješevice nedaleko Bihače. Spravované přírodní rezervace jsou tři: Omar u Skender Vakuf, Bukovi nedaleko Ljubinje a Masna Luka na hoře Čvrnsnici. Speciální přírodní rezervace se ještě dále rozdělují na geologické, botanické a ornitologické. Dohromady jich je čtrnáct, z toho šest geologických, šest botanických a dvě ornitologické. (Ministarstvo okoliša i turizma FBiH, 2008) Pro naši případovou studii vybereme jen oba národní parky a speciální přírodní rezervaci Hutovo Blato, neboť mají pro rozvoj ekoturismu největší potenciál, popřípadě zde už nějaké ekoturistické projekty byly realizovány.

Národní park Sutjeska byl založen v roce 1962 a je členem sdružení evropských národních parků Europarc Federation. Nachází se na jihovýchodě Bosny a Hercegoviny v pohoří Maglič, které je nejvyšší v zemi. Park pokrývá území 17 250 hektarů z čehož je 66 % zalesněno a zbytek tvoří louky, pastviny a vysokohorské území. Je unikátní bohatou biodiverzitou, je zde zastoupeno více než 2600 druhů

---

³¹ v originále Strogi prirodni rezervati

³² v originále Upravljeni prirodni rezervati

³³ Situace je trochu komplikovanější, podle několika zdrojů byl na území entity Federace Bosny a Hercegoviny založen třetí národní park v zemi jménem Una a to 29.května 2008. (Mediainfo.ba, 2008) Nicméně podle většiny relevantních zdrojů (WDPA; Ministarstvo okoliša i turizma, 2008) nebylo možno jeho existenci doložit, a proto není uváděn.

rostlin (z toho mnoho endemických), 114 druhů ptáků a velké savce zastupují například medvědi nebo vlci. (NP Sutjeska, 2002) Na území parku se také nachází jeden z posledních panenských pralesů Peručica starý tisíce let, ve kterém platí přísná pravidla a vstup je zde možný jen v doprovodu strážců národního parku. Dalšími významnými turistickými atrakcemi jsou například vodopád Skakavac, který měří 75 metrů, nebo jezero Trnovačko. Většina návštěvníků do parku míří zdolat nejvyšší horu Bosny a Hercegoviny, která se nazývá Bosanski Maglič a měří 2386 m.n.m. Na vrchol vedou dvě turistické cesty a považují se za jedny z nejkrásnějších v BiH. Turistická infrastruktura není skoro žádná a jediné ubytování v oblasti nabízí hotel Mladost. (Gomez, 2005)

Národní park Kozara byl založen v roce 1967 a rozkládá se na ploše 3520 hektarů. Leží na severozápadě země v přechodu mezi Panonskou nížinou a Dinárským pohořím, které zde dosahuje maximálních výšek 1000 m.n.m. Zatímco severní část parku je pokryta především vzrostlými buky a jedlemi, tak v jižní části převládají spíše duby a borovice. Fauna a flora parku je velmi bohatá, s mnoha endemickými druhy rostlin nebo velkými savci jako jsou medvědi, vlci, jeleni, divoká prasata atd. Park je zajímavý propojením funkce památníku obětí druhé světové války s funkcí ochrany přírody. Okolí Národního parku Kozara je také velmi zajímavé z hlediska kulturního turismu. Nachází se zde například jeden z nejstarších klášterů na území BiH jménem Mostanica nebo středověká vesnice Kozarac s dobře zachovanou pevností. Turistická infrastruktura je poměrně nevyvinutá. Park celkově nabízí maximálně sto ubytovacích míst většinou hotelového typu. Kemp zcela chybí. (NP Kozara, 2006)

Speciální přírodní rezervace Hutovo Blato leží v jihozápadní Bosně a Hercegovině, přibližně 30 kilometrů od města Mostar. Byla založena k ochraně zimujícího a migrujícího ptactva v roce 1995 a do té doby byla především populárním místem k lovu a rybolovu. Rozkládá se na území 7400 hektarů mokřadů, z čehož je přibližně polovina větší část roku pod vodou. Hutovo Blato je mokřadní oblast evropského významu ležící na jedné ze čtyř hlavních migračních cest ptactva ze severní a centrální Evropy do Asie a Afriky. Ptáci zde na své cestě nacházejí bezpečné místo pro doplnění sil a někteří zde i přezimují. Největší počty ptactva jsou zde

zaznamenány v průběhu jara a podzimu. Celkově zde bylo pozorováno přes 163 ptačích druhů. Turistický potenciál tohoto místa již je částečně využíván, neboť jsou zde provozovány fotografické safari na lodích s průvodci, půjčovna kánoí a kurzy rybaření. Vzhledem k tomu, že jsou tyto aktivity provozovány přímo správou rezervace, je pravděpodobné, že jsou zisky používány i na ochranu přírody. Ubytování je možné pouze v jediném zařízení - motelu Karaotok s kapacitou 35 lůžek. (NAP, 2006)

Již provedené, nebo právě probíhající ekoturistické projekty je možno rozdělit podle realizátora na vládní, nevládní neziskové a soukromé. Příkladem první skupiny jsou projekty japonské vládní rozvojové agentury JICA³⁴. Jejím prvním krokem bylo vytvoření studie s názvem *Udržitelný rozvoj prostřednictvím Ekoturismu v Bosně a Hercegovině*³⁵ na které se pracovalo od července 2003 do března 2005. (JICA, 2008) Na základě této studie pak byly provedeny dva pilotní projekty zaměřené na rozvoj ekoturismu v regionech Pliva a Velez. V Plivě byl postaven tzv. Eko-dům (kde je možné prodávat turistům lokální výrobky), založeno sportovní centrum s informačním centrem a půjčovnou vybavení na kanoist. Součástí projektu bylo i vzdělávání místních lidí v udržitelném turistickém ruchu a formou úvěrů i podpora přestavby volných zemědělských budov na ubytovny pro turisty. V regionu Velez byla vytvořena naučná historická stezka s parkovištěm, informačním centrem, občerstvením a informačními tabulemi. Zároveň bylo poskytnuto školení místním obyvatelům k poskytování průvodcovských služeb. Stejně jako v Plivě byl upřednostněn model ubytování turistů v nízkokapacitních ubytovnách (penzionech). Místní lidé tak mohou přímo profitovat z turistického ruchu. Přínos pro životní prostředí spočívá ve vytvoření třístupňové zonace celého regionu s různými stupni využívání krajiny. (JICA, 2005)

Neziskový sektor je v Bosně a Hercegovině stále poměrně nerozvinutý. Většina organizací tohoto typu vznikla na základě podnětu zvenčí, především jako součást rozvojové pomoci vyspělých států. Do této skupiny se řadí i nevládní nezisková organizace Request z města Tuzla, která je místním partnerem v projektu

---

³⁴ Japan International Cooperation Agency

³⁵ Sustainable Development through Eco-Tourism in Bosnia and Herzegovina

*Odpočítávání do roku 2010: Rozvoj eko-vesnické sítě v Bosně a Hercegovině, Srbsku a Černé Hoře*³⁶. Projekt má za cíl posílení ekonomického rozvoje a ochranu biodiverzity ve vybraných vesnických oblastech. V BiH bylo vybráno horské pásmo Vranica se zvláštním zaměřením na oblasti Fojnica a jezera Prokoško. Hlavní prostředky k dosažení cíle pak mají být organické zemědělství, udržitelný turismus (ekoturismus), sběr léčivých bylin a tradiční řemeslná výroba. Příchozí turisté by se mohli účastnit vesnických slavností, nebo pomáhat při zemědělské práci jako dobrovolníci. (Eko-sela, 2007)

Soukromý sektor na poli ekoturismu v Bosně a Hercegovině reprezentuje v této práci místní firma Green Vision se sídlem v Sarajevu. Většina jejích zakladatelů jsou bývalí humanitární pracovníci z občanské války a fungování firmy tak balancuje na pomezí neziskového a komerčního sektoru. Green Vision se převážně zaměřuje na pěší ekoturistiku, kulturní turistiku a dobrodružnou turistiku jako je rafting, horolezení a horská kola. Ekoturistické výlety mohou být od několika hodinových až po sedmidenní a odehrávají se většinou v horských oblastech Bjelašnica, Prenj a NP Sutjeska. Ceny se pohybují od 75 KM za jednodenní výlety do 1700 KM za sedmidenní výlety. Součástí všech výletů je i průvodce, který poskytuje informace o okolní přírodě a snaží se minimalizovat dopady na životní prostředí. Jedním z firemních projektů je i rozvoj komunity prostřednictvím ekoturismu v nejvýše položené vesnici v Bosně a Hercegovině, která se jmenuje Gornji Lukomir. Na tomto projektu spolupracuje s Univerzitou v Brightonu a smyslem je spojit tradiční životní styl s udržitelným rozvojem ekonomiky. Green Vision dále poskytuje poradenství v oblasti rozvoje ekoturismu, lobbuje za ustanovení dalších národních parků a snaží se upozorňovat na destrukci životního prostředí v BiH. (Green Vision, 2004)

7.6 Minové nebezpečí

Jeden z největších problémů v rozvoji přírodního turismu a ekoturismu je nebezpečí způsobené minami a nevybuchlou municí (UXO³⁷). Odhadovaná plocha

---

³⁶ v angličtině: Countdown to 2010: Development of Eco Villages Network in Bosnia and Herzegovina, Serbia and Montenegro

³⁷ Unexploded ordnance

kontaminace je 1738 km² z čehož většina leží na bývalé frontové linii občanské války v devadesátých letech minulého století. Dnes je tato linie kopírována hranicí mezi jednotlivými entitami (IEBL). O tom, že toto nebezpečí je velmi reálné svědčí i fakt, že jen za rok 2007 bylo minami nebo UXO zabito 8 lidí a zraněno 22 lidí. (Landmine Monitor, 2008) Místa výskytu min a UXO jsou velmi dobře zmapována a z oblastí, které byly v předchozí části vyhodnoceny jako vhodné k ekoturismu se týká některých částí pohoří Prenj a Bjelašnice. V Prenji je to především okolí města Konjica a v Bjelašnici pak východní strana stejnojmenné hory, která zažila těžké boje. Nicméně všechna potencionálně nebezpečná místa jsou značena varovnými cedulemi a pokud člověk nesejde z turistického chodníku je v bezpečí. (Gomez, 2005) Některé oblasti jsou však zaminovány tak těžce, že jsou z hlediska turismu považovány za "ztracené". Týká se to například horského pásma Treskavica, přes které za války procházela jediná přístupová cesta do obležené enklávy Goražde.

7.7 Zhodnocení

Na základě výše uvedených fyzickogeografických a socioekonomických charakteristik je možné říci, že Bosna a Hercegovina má velký potenciál rozvoje ekoturismu, který je již úspěšně využíván z menší části. Na území tohoto státu pronikl ekoturismus trochu opožděně za ostatním světem kvůli občanské válce v devadesátých letech 20. století, ale možná o to intenzivnější byl jeho rozvoj po uzavření mírových dohod. V zemi začalo působit velké množství humanitárních pracovníků s ekoturistickými zkušenostmi, kteří si uvědomili potenciál Bosny a Hercegoviny k jeho rozvoji. Tímto způsobem byla například založena výše uvedená společnost Green Vision. Spolu s ostatními organizacemi, jejichž malý zlomek byl uveden v této práci, dokazuje, že tento segment turistického ruchu má v zemi místo, a je možné ho úspěšně provozovat.

V současné době je ekoturismus na vzestupu především díky podpoře ze strany vlády a neziskových organizací, ale jen budoucnost ukáže, zdali zůstane minoritním proudem nebo ovlivní život širší společnosti v přírodních oblastech.

8 Perspektivy dalšího vývoje

V globální rovině stojí před ekoturismem několik zásadních překážek, které stále nebyly překonány. Jsou to především problémy greenwashingu a ekoturismu lite, které byly diskutovány v kapitole Problémy ekoturismu. Tyto tendence budou pravděpodobně nabývat na síle s tím, jak se ekoturismus bude dostávat do středního proudu turistického ruchu. (Honeyová, 1999) Tento proces je se vzrůstající popularitou odvětví nevyhnutelný. O to více by měl být kladen důraz na certifikaci ekoturistických služeb a to především na národní a mezinárodní úrovni spolu s odpovídající informační kampaní pro veřejnost. (TIES, 2007)

Mezi další úkoly, které zůstávají nevyřešeny, patří například hledání institucionálního a právního rámce pro efektivní účast místního obyvatelstva na ekoturismu (což je stále nejslabší část celého konceptu), vědecký model efektivního a dlouhodobého monitorování dopadů fungování ekoturismu, nebo distribuční mechanismus financí získaných z provozu chráněného území. (UNWTO, UNEP, 2002)

Na lokální úrovni, v tomto případě Bosny a Hercegoviny, je nutné vyvinout dostatečný právní a legislativní rámec provozování přírodního turismu a ekoturismu tak, aby jejich značka nebyla zneužitelná k destruktivnějším formám turismu. Dále je třeba ustanovit více chráněných oblastí. V současné době je jen přibližně polovina procenta celého území Bosny a Hercegoviny chráněna, což je zhruba dvacetkrát méně než ve vyspělých evropských státech. (Green Vision, 2004)

9 Závěr

Ekoturismus urazil od svého vzniku velký kus cesty. Z pouhého teoretického konceptu, který vznikl v dobách prvního environmentálního "obrození", se stal jeden z nejrychleji rostoucích sektorů turistického průmyslu. Otázkou je, zda-li toto prvenství je právě tím cílem, kterého chtěli dosáhnout jeho zakladatelé. Ekoturismus je stále vlajkovou lodí udržitelného turismu, nicméně se zatím nepotvrzuje původní

myšlenka o tom, že se mu podaří transformovat masový turismus do podoby šetrné k sociálním a environmentálním otázkám. (TIES, 2007) Na druhou stranu ekoturismus prokázal na mnoha projektech z celého světa, že pokud je řádně provozován, tak skutečně obohacuje marginalizované místní obyvatelé, přispívá k ekonomickému rozvoji chudých oblastí a pomáhá chránit křehké ekosystémy přírodních oblastí. (Honeyová, 1999) Domnívám se tedy, že ekoturismus, i se všemi negativními aspekty je cestou po které stojí za to jít.

10 Shrnutí

Tato bakalářská práce je rozdělena na dvě hlavní části. První část je věnována obecně ekoturismu a zabývá se historií masového turismu, vznikem přírodního turismu a ekoturismu, problematikou přesné definice ekoturismu, certifikačními programy, ekolodžemi a známými sociálními, ekonomickými a přírodními dopady ekoturismu. Ekoturistický koncept má v sobě zahrnutý tři pilíře udržitelného rozvoje: ekonomický, environmentální a sociální. Jeho snahou je co největší vyváženost všech těchto složek. Oproti masovému turismu klade důraz na ochranu přírody a spoluúčast místních komunit na rozhodovacích procesech. Výhodou je možnost rozvoje v přírodních oblastech s křehkými ekosystémy, nebo tam kde by jiné ekonomické aktivity nebyly životaschopné. Problémem je naopak nejasná definice a některé negativní jevy jako je greenwashing nebo ekoturismus lite narušující koncepční integritu ekoturismu. Proti těmto snahám se dá nejlépe bojovat certifikačními programy a mediálními kampaněmi.

Druhá část je případová studie zaměřená na možnost rozvoje ekoturismu v Bosně a Hercegovině. Na základě fyzickogeografické a socioekonomické charakteristiky byl tento předpoklad potvrzen. Země má velké množství neporušených přírodních oblastí, ze kterých je jen malá část chráněna státními subjekty ochrany přírody. Ekoturismus by mohl přinést finance do odlehlých venkovských oblastí a napomoci ochraně přírody před nelegální těžbou dřeva a písku, znečišťováním a ilegální zástavbou. Problémem rozvoje by mohlo být hlavně nebezpečí min a nevybuchlé

munice z doby občanské války, nebo špatná dopravní a turistická infrastruktura vyžadující velké investice.

Klíčová slova: ekoturismus, udržitelný rozvoj, přírodní turismus, Bosna a Hercegovina,

11 Summary

Bachelor thesis is divided into two main sections. First part is about general ecotourism with special focus to history of mass tourism, evolution of nature tourism and ecotourism, problems of strict ecotourism definition, certification programs, ecolodges and known economic, socio-cultural and environmental impacts of ecotourism. Ecotourism concept has three important pillars which are economic, socio-cultural and environmental with endeavor to be balanced. It emphasizes protection of nature and participation of local communities which is in opposite with mass tourism. Advantage of ecotourism is possibility of development in vulnerable nature areas with fragile ecosystems or places where is not viable to develop any other economic activity. Ecotourism also faces some problems, one of them is for unclear definition and greenwashing and so called ecotourism lite, which affect concept integrity. The best way how to eliminate these negative aspects is in certification, ecolabeling and PR promotion.

Second part of bachelor thesis is case study focused on potential to development of ecotourism in Bosnia and Herzegovina. This potential was recognized on the basis of physiography and socio-economic geography analysis. Country has many pristine nature areas, but only a small portion of them is protected by authorities. Ecotourism is a good way how to finance remote rural areas and help protect nature against illegal logging, sand quarries, polluting of environment and illegal house building. Serious problem for ecotourism development represents danger from mines and unexploded ordnance from civil war, or low quality of traffic and tourist infrastructure.

Keywords: ecotourism, sustainable development, nature tourism, Bosnia and Herzegovina,

12 Použitá literatura

Agencija za statistiku BiH. (2008). *Statistical yearbook*. Získáno 9. Květen 2009, z Federalni zavod za statistiku FBiH: <http://www.fzs.ba/Eng/gode.htm>

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. (2007). *BiH*. Získáno 7. Květen 2009, z Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: <http://www.bhas.ba/eng/BiHStats.asp?Pripadnost=4&mode=dark>

Alianza Verde. (1999). *Nosotros*. Získáno 22. Duben 2009, z Green Deal: <http://www.greendeal.org/nosotros.htm>

Bjeljac, Ž., Radovanović, M., & Mijović, D. (2003). The situation and perspective of the high mountain tourism on the Balcan peninsula. V M. Todorović (ed.), *The development and potentials of ecotourism on Balcan Peninsula* (stránky 13-22). Bělehrad: Stručna knjiga.

Brelek, I. (Září 2005). *Earthquake Monitoring and Seismic Hazard Mitigation in Balkan Countries*. Získáno 8. Květen 2009, z NATO Geophysical Institute: www.natoarw.geophys.bas.bg/presentations/brlek.pdf

Buckley, R. (2001). Environmental Impacts. V D. B. Weaver, *The encyclopedia of ecotourism* (stránky 379-390). CABI.

Caterová, E. (1994). Introduction. V L. Cater, *Ecotourism, a sustainable option?* (stránky 3-17). Chichester: John Willey and Sons Ltd.

Caterová, E. (2007). Ecotourism as a western construct. V J. Higham, *Critical issues in ecotourism* (stránky 46-70). Oxford: Elsevier Ltd.

Ceballos-Lascuráin, H. (2001). *Resume of Arq. Hector Ceballos-Lascurain*. Získáno 20. Leden 2009, z Hector Ceballos-Lascurain: <http://www.ceballos-lascurain.com/english%2004feb/ceballos.htm>

Centralna Banka Bosne i Hercegovine. (2009). *Main economic Indicators*. Získáno 9. Květen 2009, z Centralna Banka Bosne i Hercegovine: <http://www.cbbh.ba/index.php?id=32&lang=en>

CIA. (2000). *Bosnia and Herzegovina*. Získáno 8. Květen 2009, z CIA World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html#People>

Conservation International. (2006). *A Global Analysis of Gaps in Protected Area Coverage*. Získáno 20. Leden 2009, z Conservation International: http://multimedia.conservation.org/cabs/online_pubs/living_in_gaps/section3.html

CREST. (2006). *A simple user's guide to certification for Sustainable tourism and Ecotourism*. Získáno 8. Duben 2009, z Center for Responsible Travel: <http://www.responsibletravel.org/resources/reports.html#EcotourismHandbooks>

Daněk, P. (2000). *Nerovnoměrný rozvoj světa: kolonialismus, neokolonialismus a diskurz rozvoje*. Praha: UK Přírodovědecká fakulta.

Dasenbrock, J. (7. Listopad 2001). *The Pros and Cons of Ecotourism in Costa Rica*. Získáno 1. Únor 2009, z American University, Washington D.C.: <http://www.american.edu/TED/costa-rica-tourism.htm#general>

DREF. (Únor 2009). *BiH Floods*. Získáno 8. Květen 2009, z Relief Web: <http://ocha-gwapps1.unog.ch/rw/dbc.nsf/doc108?OpenForm&emid=FL-2009-000044-BIH&rc=4>

Eko-sela. (2007). *Eko-sela info list*. Získáno 12. Květen 2009, z International association of eco-villages: http://www.ekosela.com/dokumenti_eng.php

EnviroMedia, University of Oregon. (4. Leden 2008). Získáno 28. Duben 2009, z greenwashingindex.com:

http://www.greenwashingindex.com/ad_single.php?id=971

Federalni zavod za statistiku. (1991). *Population grouped according to ethnicity, by censuses 1961 - 1991*. Získáno 8. Květen 2009, z Federalni zavod za statistiku:

<http://www.fzs.ba/Dem/Popis/NacPopE.htm>

Federalni zavod za statistiku FBiH. (2008). *General and geographical data on BiH*. Získáno 8. Květen 2009, z Federalni zavod za statistiku:

<http://www.fzs.ba/BihB/Rivers.htm>

Fennell, D. (2003). *Ecotourism, second edition*. Glasgow: Bell and Bain Ltd.

FIPA. (2005). *Documents*. Získáno 9. Květen 2009, z Foreign Investment Promotion Agency BiH: <http://www.fipa.gov.ba/>

Geohive. (2000-2009). *Bosnia and Herzegovina*. Získáno 8. Květen 2009, z Geohive: <http://www.xist.org/cntry/bosherz.aspx>

Gomez, M. (2005). *Forgotten beauty*. Sarajevo: Buybook.

Green Vision. (2004). *Our Eco-tours*. Získáno 12. Květen 2009, z Green Vision: <http://www.greenvisions.ba/gv/clanak.php?lang=2&kat=6>

Green Vision. (2004). *Red Alert*. Získáno 10. Květen 2009, z Green Vision: <http://www.greenvisions.ba/gv/clanak.php?lang=2&ids=80>

Honeyová, M., & Abigail, R. (2001). Získáno 3. Duben 2009, z Conservation Finance Alliance:

www.conservationfinance.org/Documents/CF_related_papers/StandardsforParadise.pdf

Honeyová, M. (1999). *Ecotourism and Sustainable Development: who owns paradise?* Washington: Island Press.

IMF. (Duben 2004). *Poverty Reduction Strategy Papers*. Získáno 9. Květen 2009, z IMF: <http://www.imf.org/external/np/prsp/prsp.asp>

International Finance Corporation. (2004). *Ecolodges: Exploring opportunities for sustainable business*. Washington: IFC.

ISO. (2006). *Products*. Získáno 18. Duben 2009, z ISO: http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=29343

JICA. (2005). *Sustainable Development through Eco tourism*. Získáno 12. Květen 2009, z www.maeda.tk/non_joomla/bih/20050203_final_presentation_3_feb_2005.pdf

JICA. (2008). *The project for sustainable regional development through Eco-Tourism*. Získáno 12. Květen 2009, z JICA: <http://www.jica.go.jp/balkan/english/introduction/bos02.html>

KČT. (2005). *Začátky české turistiky a KČT*. Získáno 19. Leden 2009, z Klub českých turistů:

<http://www.kct.cz/?oid=10124&PHPSESSID=26c876a9d2529e3ae6ed3bfd59a78b7d>

Kupka, J. (1925). *Domáci vševěd- ilustrovaný slovník vědomostí všech oborů domácího hospodářství, rodinného a společenského života*. Praha: Šolc a Šimáček.

Landmine Monitor. (2008). *Bosnia and Herzegovina*. Získáno 12. Květen 2009, z Landmine Monitor: <http://www.icbl.org/lm/2008/countries/bih.php#footnote-7595-83-backlink>

Ledvina, P. (2005). Diplomová práce: *Ekoturistika a cestování ekologických aktivistů*. Brno: MU FSS Katedra environmentálních studií

Lindberg, K. (1991). *Policies for Maximising Nature Tourism's Ecological and Economical Benefits*. Washington: World Resources Institute.

Ling, C., Pleumarom, A., & Raman, M. (2001). *Letter to Kofi Annan*. Získáno 13. Květen 2009, z TWN: <http://www.twinside.org.sg/title/iye9.htm>

Mastny, L. (Prosinec 2001). Získáno 30. Duben 2009, z Worldwatch: www.worldwatch.org/system/files/ewp159.pdf

Mediainfo.ba. (30. Květen 2008). *Federacija BiH: Proglašen nacionalni park "Una"*. Získáno 11. Květen 2009, z Mediainfo.ba: <http://www.mediainfo.ba/index.php/200805303201/BiH/Federacija-BiH-Proglašen-nacionalni-park-Una.html>

Mehta, H., Baez, A., & O'Loughlin, P. (2002). *International ecolodge guidelines*. TIES.

Ministarstvo okoliša i turizma FBiH. (2008). *Zaštićeni objekti prirode u BiH*. Získáno 11. Květen 2009, z Ministarstvo okoliša i turizma FBiH: www.fmoit.gov.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=75

Mintel. (Leden 2007). *Holiday Lifestyles - Responsible Tourism - UK - January 2007*. Získáno 29. Duben 2009, z Mintel: <http://oxygen.mintel.com/sinatra/reports/display/id=221204>

NAP. (2006). *Hutovo Blato*. Získáno 11. Květen 2009, z Network of Adriatic Parks: <http://www.parksnap.eu/park-list/hutovo-blato-national-park>

National Park System. (2007). *Quick facts*. Získáno 19. Leden 2009, z National Park System: <http://www.nps.gov/aboutus/quickfacts.htm>

NP Kozara. (2006). Získáno 11. Květen 2009, z National park Kozara: <http://www.npkozara.com/eng/?akcija=menu&id=opsirnije>

NP Sutjeska. (2002). *Fauna i flora*. Získáno 11. Květen 2009, z Nacionalni park Sutjeska: <http://www.npsutjeska.srbinje.net/flora.htm>

OSCE. (2007). *B&H Country Profile concerning Soil and Water Issues*. Prague: OSCE.

PAN Park's Foundation. (2009). *Our Parks*. Získáno 22. Duben 2009, z PAN Park's: <http://www.panparks.org/Network/OurParks>

Plant a tree today. (2005). *Offset a flight*. Získáno 2. Květen 2009, z Plant a tree today: <http://www.plant-a-tree-today.org/NewQuickOffset.asp>

Prosser, R. (1994). *Societal Change and the Growth in Alternative Tourism*. V E. Carter, & G. Lowman, *Ecotourism, A Sustainable Option* (str. 23). Chichester: John Wiley a Sons Ltd.

Rainforest Alliance. (Listopad 2000). *Mohonk Agreement*. Získáno 8. Duben 2009, z Rainforest Alliance: <http://www.rainforest-alliance.org/tourism.cfm?id=mohonk>

Republički hidrometeorološki zavod Banja Luka. (2008). *Klimatske karakteristike Republike Srpske*. Získáno 7. Květen 2009, z Republički hidrometeorološki zavod: <http://meteo.meteo-rs.com/klimars.html>

Robbinson, M. (2000). *Standards & Certification*. Získáno 15. Březen 2009, z UNEP: <http://www.unep.fr/shared/publications/cdrom/WEBx0139xPA/statmnts/pdfs/roccane.pdf>

Russel, B. M. (1995). *International ecolodge survey*. North Bennington: The Ecotourism society.

SEEurope.net. (2007). *Investment guide for Southeastern Europe*. Sofie, Bulharsko: Bulgaria Economic Forum.

Sørensen, S. B., Baraza, A. I., Mirovsky, O., & Van, C. N. (6. Červenec 2002). *Documents*. Získáno 15. Březen 2009, z Environmental studies Aarhus: <http://www.environmentalstudies.au.dk/publica/f2002ecotourism.pdf>

Terrachoice. (2009). Získáno 28. Duben 2009, z The Seven Sin of Greenwashing: <http://sinsofgreenwashing.org/>

Terrachoice. (Duben 2009). *Greenwashing Report 2009*. Získáno 28. Duben 2009, z The Seven Sins of Greenwashing: <http://sinsofgreenwashing.org/findings/greenwashing-report-2009/>

TIES. (1990). *Definitions and priciples*. Získáno 15. Březen 2009, z TIES: http://www.ecotourism.org/webmodules/webarticlesnet/templates/eco_template.aspx?articleid=95&zoneid=2

TIES. (2006). *Ecotourism Facts & Statistics*. Získáno 20. Leden 2009, z The International Ecotourism Society: http://www.ecotourism.org/webmodules/webarticlesnet/templates/eco_template.aspx?articleid=15&zoneid=2

TIES. (2007). *Oslo Statement on Ecotourism*. Washington: TIES.

TIES. (2000). *Statistical factsheet*. Získáno 5. Květen 2009, z TIES: www.conservation.forest.ku.ac.th/ecotourdb/Cgi-bin/ARTICLE/article_pdf/statistical_factsheet.pdf

TIES. (2008). *TIES History*. Získáno 3. Únor 2009, z TIES: http://www.ecotourism.org/webmodules/webarticlesnet/templates/eco_template.aspx?articleid=10&zoneid=3

Třebízský, V. (1. Zář 2003). *Zlaté tele mobility*. Získáno 1. Květen 2009, z Databáze o vlivu dopravy na životní prostředí: <http://dopravniklub.ecn.cz/clanek.shtml?x=159137>

UN. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development*. General Assembly Resolution 42/187.

UN Statistics Division. (Květen 2009). *Census dates*. Získáno 8. Květen 2009, z UN Statistics Division: <http://unstats.un.org/unsd/demographic/sources/census/censusdates.htm>

UNDP. (Duben 2004). *Emergency response to flood affected areas in Bosnia and Herzegovina*. Získáno 8. Květen 2009, z UNDP: www.undp.org/cpr/disred/documents/regions/europe/bosnia_postfloodrecovery_ap04.pdf

UNEP. (nedatováno). *What is Ecotourism?* Získáno 15. Březen 2009, z UNEP: <http://www.unep.fr/scp/tourism/topics/ecotourism/>

UNESCO. (Listopad 2007). *Tentative list*. Získáno 10. Květen 2009 z UNESCO World Heritage: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=ba>

UNWTO. (Leden 1998). *Ecotourism, now one fifth of market*. Získáno 18. Únor 2009, z WTONewsletter:<http://www.worldtourism.org/omt/newslett/janfeb98/ecotour.html>

UNWTO. (27. September 1980). *Manila declaration*. Získáno 9. January 2009, z WTO: <http://www.world-tourism.org/sustainable/doc/1980%20Manila-eng.pdf>

UNWTO, UNEP. (2002). *World Ecotourism Summit*. Quebec: WTO, UNEP.

UNWTO, WTTC, Earth Council. (1996). *Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry*. Získáno 16. Leden 2009, z UNWTO: <http://www.world-tourism.org/sustainable/publications.htm>

USAID. (2006). *FY2006 Strategy Statement*. Získáno 10. Květen 2009, z USAID: bosnia.usaid.gov/Strategy%20for%20web%202005.pdf

USGS. (3. Únor 2009). *Preliminary Earthquake Report*. Získáno 8. Květen 2009, z USGS: http://neic.usgs.gov/neis/last_event/world_bosnia_and_herzegovina.html

Vlahinič, M., & Čustovič, H. (2001). *SITUATION OF DROUGHT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA*. Získáno 8. Květen 2009, z www.wg-crop.icidonline.org/21doc.pdf

Výbor pro životní prostředí, veřejné zdraví a bezpečnost potravin. (5. Prosinec 2008). *Zpráva o volné přírodě v Evropě*. Získáno 22. Duben 2009, z Evropský parlament: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2008-0478+0+DOC+XML+V0//CS>

Woodová, M. E. (2002). *Ecotourism, principles, practices & policies for sustainability*. Paris: United Nations Publications.

WWF. (Červenec 2001). Získáno 4. Květen 2009, z World Wild Fund:
<http://assets.panda.org/downloads/guidelinesen.pdf>

Zelený kruh. (2007). *Co je ekologická stopa?* Získáno 1. Květen 2009, z Hra o Zemi:
<http://www.hraozemi.cz/ekostopa.html>